

KAPITOLA I.

ROZDĚLENÍ DŮCHODŮ NA ZÁKLADĚ PLATNÝCH ŘADŮ VE STAVU HOSPODÁŘSTVÍ OBCHODOVÉHO.

DRUHY DŮCHODŮV.

Pokud ve stavu hospodářství obchodového hledíme na obor soukromohospodářský, může v tomto oboru účastniti se jednotlivec buď kapitálem na cizí produkci propůjčeným nebo prací k cizí produkci propůjčenou nebo spojením obou na vlastní vrub (jako podnikatel). Kapitál vzat zde v širším pojmu výše udaném, tedy včetně i pozemky. Mezi uvedené tři kategorie účastníků rozděluje se čistý výnos produkce, a co každý z nich obdrží, jest jeho původní důchod (ursprüngliches Einkommen). Části takového původního důchodu nabýti mohou i neúčastníci produkce, a pak mluvíme o důchodu odvozeném (abgeleitetes Einkommen). Odvozeným důchodem jest zejména všeliký způsob almužny soukromé a veřejné, kromě toho důchody ex titulo věna, legátů, alimentací. Trvá-li se důsledně při pojmu důchodu jako výsledku hmotné výroby, náleží i všeliké důchody za služby osobní (mimo služby při hmotné produkci a ve prospěch její) k odvozeným.

Původní nebo prvotní důchod může býti:

a) Příímý důchod původní jakožto následek vlastnictví na hmotných prostředcích výrobních (kapitálu), kterých vlastník za pomoci vlastní práce upotřebuje. Dokud se toto děje v mezích uzavřeného hospodářství domácnostního (výlučně, nebo na pokročilejších stupních částečně vedle podnikatelského těžení), jest příímý důchod *naturálně hospodářský*. Na stupních a ve formách hospodářství obchodového upotřebuje se kapitál jako těžební (a pak mohou za takový sloužit i statky spotřební) a upotřebením těžebního kapitálu pomocí vlastní práce vlastnickovy stává se zdrojem příímého důchodu z podniku (podnikového).

b) Důchod smlouvený (vertragsmäßiges Einkommen), jest-li ustanoven smlouvou jako náhrada za výrobní činitele jiným ku produkci přenechané. V této podobě objevuje se důchod z práce (Arbeitslohn) a důchod z kapitálu. Jenom výjimkou objevují se

novější dobou v oboru soukromohospodářském na místě smlouvy ustanovení autoritativní ve příčině důchodu.

V oboru pospolitých hospodářství (zvláště veřejných) sluší míti na zřeteli dvojí, a to:

α) kterak tato hospodářství sama důchodů nabývají;

β) kterak od nich důchodů nabývají ti, kdo jim buď kapitál svůj nebo práci svou poskytují.

Ad α) Tato hospodářství nabývají důchodů buď touže cestou jako soukromá, pokud totiž mají vlastní podniky na základě soukromohospodářském spravované, nebo v podobě vynucené speciální náhrady za zvláštní výkony pro jednotlivce vykonané (taxy nebo poplatky), nebo konečně jako nucené příspěvky všech osob příslušných za účelem uhrazení všeobecných výdajů (daně).

Ad β) I zde platí namnoze stejné zásady jako v oboru soukromohospodářském, zvláště pokud se týče důchodu ze zápujčenských kapitálů (úroky ze státních dluhů). Při důchodu z práce (mzdě, služném) platí nejvýše odchylka, že výše důchodu toho při pracích osob ustanovených k pravidelným výkonům správy veřejné (úředníků) dle určitých obecných pravidel autoritativně bývá ustanovena pevnými sumami (služba, příplatky aktivní, výslužné), a smlouva zaměstnavatele s pracovníkem (úředníkem nastávajícím) má pak za předmět jen okolnost, chce-li on za tuto napřed ustanovenou mzdu práci všeobecnými normami určitě ustanovenou (závazek výkonů) přijati čili nic. Avšak u hospodářství veřejných objevuje se nezřídka i důchod autoritativní cestou stanovený za výkony nucené, na př. plat vojáků ve státě s obecnou brannou povinností. Ale zde hlavně přihlížeti sluší k formám pravidelným v oboru organizace soukromohospodářské.

ODDÍL I.

ROZDĚLENÍ DŮCHODŮ PŮVODNÍCH V SOUSTAVĚ SOUKROMOHOSPODÁŘSKÉ.

Druhy jejich. Klasifikace důchodů může se buď přidrřovati jen hospodářských znaků, t. j. hospodářského pramene, z něhož plynou, nebo přidrřovati se spolu hledisek právního řádu, který distribuci ovládá. S hlediska posléz řečeného budou pravidelnými formami oboru soukromohospodářského tyto:

1. Důchod podnikatelův (Unternehmereinkommen).
2. Důchody smluvené, a to: a) z práce (vertragsmässiges Arbeitseinkommen), b) z kapitálu (vertragsmässiges Kapitaleinkommen).

Vychází se tedy při tomto rozdělení z právního základu, jenž dán jest platným řádem pro hospodářský život přítomnosti spočívající na zásadách zřizení soukromopodnikatelského. Individuální důchod jednotlivcův může plynouti arci současně i z několika takových pramenů.

Mzda a důchod z kapitálu jako důchody smluvené tím se rozeznávají od důchodu podnikatelova, že smlouvou zpravidla se vyhradí dělníku nebo kapitalistovi určitý obnos beze všeho ohledu na výši čistého výnosu, který jich spolupůsobením se získá; kdežto výška důchodu podnikatelova závisí na konečném výsledku podnikání, který se konstatuje odražením všech nákladů ve smyslu soukromohospodářském od ceny za výrobky stržené. Za to arci není také žádného nutného vztahu mezi výškou smluveného důchodu z práce a z kapitálu a mezi ztrátou podniku, která jde na účet podnikatelův; dělník a kapitalista, vzavše svůj díl smluvený, neparticipují na té ztrátě právě tak, jako ne na zisku, leč by smluvená mzda nebo smluvený úrok byly z části učiněny též závislými na velikosti výtěžku dosaženého. V nynějších poměrech hospodářských jsou však takové případy výjimkou. (Při mzdě podíl na zisku, při důchodu z kapitálu slíbený úrok dle výšky výtěžku. Příklad: t. zv. participující prioritní obligace velkých podniků.)

Každý z uvedených tří druhů důchodů může se u jednotlivcův ze zvláštních příčin na kratší nebo delší čas povznést nad prů-

měrnou míru důchodů stejnorodých (t. j. téhož druhu důchodů v témže užším odvětví výrobním), a pak mluví se o t. zv. rentě zvláštní neboli přednostní nebo prostě o rentě.

Hledí-li se k druhům statků, v jakých jednotlivci důchodu se dostává, lze rozeznávat důchod naturální (Naturaleinkommen) a důchod peněžitý (Geldeinkommen) dle toho, dostává-li se jednotlivci důchodu bezprostředně ve statech pomocí jeho práce vyrobených nebo v jiných, zejména v rozmanitých předmětech konsumpce (potravinách, bytu), nebo v podobě peněz.

Naturální důchod zejména, pokud se skládá z výrobků vlastním účastenstvím příjemcovým vyrobených, jest specifickou formou důchodu za dob a poměrů t. zv. uzavřeného hospodářství domácnostního. Některé formy naturálního důchodu udržují se ovšem i na vyšších stupních. I nyní totiž ještě může větší nebo menší část celého důchodu jednotlivého hospodáře maloroľnického tvořiti naturální důchod v podobě výrobků z vlastního hospodářství jeho plynoucích, pokud vůbec jen menší část výrobků těch pro odbyt vyrábí, aby ostatní své potřeby obstaral. Také smluvené důchody naturální hojně se udržují (mzda dělníka, čeledína, tovaryše atd. v podobě bytu a stravy, deputáty hospodářských zřízenců na venkově, úřední byty jistých úředníků), avšak bývají zpravidla kombinovány s důchodem peněžním.

Theorie o důchodech souvisí organicky s celou ostatní naukou hospodářskou a objevuje se poprvé v pojetí samostatném v t. zv. fysiokratické theorii francouzské v 18. století. Už sice ve středověkém spisovnictví, zvláště u církevních otců, poutaly otázky důchodové pozornost a úvahy se týkaly jednak lichvy, jednak t. zv. spravedlivé mzdy (justa merx). Hlediska jsou tu nábožensko-ethická, a pokud se úsudky opírají o jisté theoretické názory, jsou tyto zcela povrchní (srovn. učení o důchodu kapitálovém). Merkantilismus měl hlavně na zřeteli otázky hospodářsko-politické (úpravy mzdy a úroků vzhledem k celkovému účelu národohospodářskému). U fysiokratů poprvé vyvinuje se ryzí theorie důchodová. S jednostranným pojmáním produktivnosti vyvinul se u této národohospodářské školy i zvláštní pojem čistého důchodu, který pak dlouho ještě působil u spisovatelů následujícího období (srovn. níže o rentě pozemkové). S učením o třech faktorech produkčních (přírodě — práci — kapitálu), provedeným v theorii národohospo-

dářské Adamem Smithem, souvisí pak dělení původních důchodů na tři druhy ryze dle pramenů: důchod pozemkový, kapitálový a pracovní, tedy rozdělení ryze dle kategorií hospodářských, nikoliv spolu dle právních.

Toto rozdělení posud jest obvyklé v literatuře anglické, při čemž však v oboru důchodu kapitálového nutný zřetel na rozmanitou možnost použití kapitálu (ve vlastní nebo v cizí ruce) vede k tomu, že kromě čistého úroku a praemie risikové, jež připadají každému, kdo kapitál k výrobě propůjčuje, rozeznává se ještě jako zvláštní část důchodu kapitálového odměna za dohled na kapitál v produkci upotřebený, jež povždy připadá tomu, kdo dohled ten vede, t. j. podnikateli. Všecky tři součástky obsaženy jsou tedy v důchodě kapitálovém, jehož vlastník sám ku produkci užívá; v důchodě toho, kdo jiným svůj kapitál propůjčuje, třetí jmenovaná součást schází, připadajíc podnikatelskému jeho upotřebiteli jakožto hospodářskému správci kapitálu.

Naproti tomu jala se zejména theorie německá rozeznávati zvláštní důchod podnikatelský, ponechávajíc vedle něho také ještě důchod pozemkový jako zvláštní samostatný druh důchodu, a lišíc kromě těch dvou ještě důchod z kapitálů zápujčenných a mzdu. S učením o zvláštní rentě (Mangold, Schäffle) i toto rozeznávání někde ustoupilo, takže se pak liší důchod podnikatelský, smluvený důchod z kapitálu a smluvený důchod z práce, jak výše udáno; všechny pak tyto tři druhy důchodů ze zvláštních příčin v jednotlivých případech mohou vzrůsti v t. zv. zvláštní rentu.

I. Důchod podnikatelův.

Celý důchod podnikatelův zjistí se, když se od hrubého výnosu podniku za určitou dobu (rok) po přičtení výrobků vlastní výroby od podnikatele nebo jeho domácnosti přímo spotřebovaných odečtou náklady výrobní ve smyslu podnikatelském, t. j. cena nebo amortisační kvóta všech kapitálů na výrobu věnovaných a obnos všech smluvených důchodů vyplacených za cizí síly výrobní podnikateli propůjčené (t. j. mzdy a důchody placené za zapůjčené kapitály, tedy úroky, nájemné).

Odečte-li podnikatel od tohoto zbytku úroky z vlastních kapitálů dle panujících v těch uložených míry úrokové a mzdu přiměřenou za svoji práci (dle podobného měřítka), tvoří zbytek, je-li

tu jaký, čistý zisk podnikatelský (Unternehmungsgewinn), důchod specificky podnikatelský, který podnikatelé v jeho vlastnosti jako podnikateli připadá a o který tedy celý důchod jeho z podniku plynoucí průměrem bude vyšší, než by byl tehdy, kdyby kapitál a práci svou jiným k podobnému podnikání za smluvený důchod byl propůjčil.

Zisk podnikatelský bude tudíž tím větší, čím větší ceteris paribus naturální výnos podniku, čím dokonalejší zpeněžení jeho výrobků (čím vyšší ceny stržené) a čím menší zároveň vlastní náklad podnikatelův.

Určují tedy výši podnikatelova důchodu, in specie pak zisku (v uvedeném smyslu), dva činitele, totiž:

1. Hrubý výnos, který závisí na podnikatelově činnosti a zdatnosti potud, pokud on dovede lépe než jiní a včas vyhoví potřebám a vkusu poptavatelstva, nebo využitkovati příznivé okolnosti trhu; ale nezávisí na ní, pokud poměry trhu a odbytu jsou výsledkem nejrozmanitějších faktorů, jež ovládají trh a pro jednotlivce i sebe obezřetnější mají význam nevypočítatelných náhod (konjunktur).

2. Náklad výrobní ve smyslu národohospodářském. Zde pak rovněž závisí výsledek na podnikatelových vlastnostech, zvláště na jeho technické dovednosti (jak se dovede zaopatřiti vhodnými stroji, účelně je postavit i zužitkovati atd.) a na jeho obchodnické způsobilosti (jak lacino a včas dovede si opatřiti suroviny atd.), z části opět na jiných činitelích, totiž na momentech, které určují výši mzdy a úroků. Bude tedy zisk podnikatelský tím větší, čím výhodnější jest stanovisko závodu, čím lépe jest tento zorganizován výběrem a upotřebením sil a hmotných prostředků výrobních, čím lépe a více využije se volných sil přírodních atd., avšak též čím nižší jsou smluvené důchody, čím je tedy nižší smluvený úrok z kapitálu a čím nižší jsou mzdy, mimo jiné též, čím vyšší jest hospodářská moc podnikatelova nad dělníky, čím více jí podnikatel užívá a čím slabší možnost jejich odporu. Hledíc ku všem těmto momentům pochopuje se, proč zisk podnikatelský v témže odvětví podniků a v týchž místech u různých podnikatelů velice může se různiti. Vyšine-li se však průměrný zisk v jistém odvětví nad míru poměrem k risiku, obtížím nebo nepřijemnostem toho podnikání značnější, nežli jest u ostatních odvětví, vzbudí

snahu (tendenci) zakládati nové podniky téhož druhu i rozšířiti posavadní, a čím více se snaha ta uskuteční, tím více konečně zase zisk podnikatelský se smlačí. Potud tedy lze mluvíti, že podnikatelský zisk v různých odvětvích výroby tihne k jistému vyrovnání čili má tendenci po stejnoměrnosti, která není však naprostou stejností pro všeliké jakéhokoliv druhu podniky, nýbrž poměrnou přiměřeností k riziku, obtížím a nepřijemnostem u každého odvětví podnikání. Předpokládá však vyrovnání takové

1. svobodnou soutěž; každé její obmezení, na př. rozličnými monopoly, záповědí přívozu nebo ochrannými cly tomu překáží;

2. dostatečnou hospodářskou inteligenci a čilost podnikatelů a vydatnou míru soukromohospodářských motivů u nich (kde lidé nevolí něco jako živnost, nýbrž jako povolání (Erwerb-Beruf), tam k přechodům podobným nebude ani popudu, rovněž ne tam, kde jsou nevědomí a neteční).

Tam, kde výše řečené přechody jsou spojeny se ztrátami kapitálu v podobě určitých zařízení utkvělého, rozhoduje o přechodu bilance této ztráty a výhod přechodu, jež může vypadnouti po případě nepříznivě.

Základní oprávněnost podnikatelského zisku (hospodářská a mravní) nezakládá se jen v tom, že podnikatel běře na se riziko ze sloučení kapitálu a práce k určitému produktivnímu upotřebení, neboť rizika různá objevují se také u přenechávání práce a kapitálu cizím vyrabitelům, byť i riziko podnikatelovo mělo ráz specifický. Více ještě spočívá v tom, že má platné naše zřízení společenské v podnikatelích své zvláštní specifické orgány, jež se starají o nejhospodářštější využitkování práce a kapitálu, jsou tedy vlastně národohospodářskými orgány pro uskutečnění zásady hospodárnosti v produkci a oběhu (srovn. o podnikatelství). Pokud lze dokázati, že podnikatelská organizace výroby a oběhu pro dosažení řečeného účelu slouží úspěšněji než obecnohospodářské (kollektivistické) organizace jejich, musí arci zásadně býti uznána též oprávněnost důchodu, jež připadá těm, kteří tu organizaci na svůj vrub provádějí. Závadnou stává se konkrétní výška podnikatelského zisku, je-li vykoupěna snížením nákladů výrobních pomocí vykořisťování dělníka nemírnou dobou pracovní, nepřiměřenou mzdou atd.

II. Smluvený důchod kapitálový.

Pojem, způsob a otázky všeobecné. Smluvený důchod kapitálový jest odměna za užívání kapitálu jiným přenechané. Přenechání to může se státi v podobě trojí:

1. Zápůjčkou kapitálů zastupitelných, hlavně v podobě peněz (zápůjčka peněžní); smluvený důchod (celý) nazývá se tu úroky (a contr. úroku, jehož pojem níže).

2. Propůjčením kapitálů nezastupitelných hlavně v podobě nájmu a pachtu; smluvený kapitál slove tu pak pachtovním nebo nájmemným.

Oboje může míti místo k účelům buď výrobním nebo spotřebním.

Není již vše, co kdo obdržel za propůjčené kapitály (celý hrubý výnos z propůjčeného kapitálu), pouhou čistou odměnou za jejich propůjčení, čistým neboli pouhým úrokem; bývají ve smluvené výši výnosu kapitálového obsaženy kromě toho ještě různé zvláštní náhrady, které teprve s čistým neboli pouhým úrokem dohromady tvoří smluvený důchod kapitálový hrubý. Náhrady ty týkají se zejména:

a) Opořebením kapitálu propůjčeného (na př. domu, resp. části domové pronajaté za byt nebo dílnu);

b) rozličných správních nákladů, ku kterým zápůjčka zavdává věřiteli příčinu (opatrování zástavy příčina vyšších sazeb úrokových při zastavárenských zápůjčkách); konečně pak zhusta

c) odměny za nebezpečí ztráty hrozící buď kapitálu samému (při nespolehlivosti dlužníka nebo odvážném způsobu opořebením; vymrskání pozemku při pachtu), nebo hrozící na důchodě (při nájmemném u proletářských bytů a pod.).

V hrubém smluveném důchodu kapitálovém bývá tedy kromě pouhého úroku zahrnuta kvota opořebovací (jež při peněžních zápůjčkách ovšem nebývá), kvota režijní a náhrada nebezpečenská (praemie risiková). Tato posléz řečená jeví se při zápůjčkách peněžních v procentech úrokových proti jiným uloženíům vyšších.

Výše praemie risikové vůbec závisí jednak na osobní důvěryhodnosti dlužníkově nebo na stupni nebezpečnosti konkrétního podnikání, na něž se půjčuje. V těchto směrech jest podle individualnosti případu rozličnou. Může býti způsobena i jistými

povšechnými objektivními skutečnostmi, jako na př. nedostatkem jistoty právní (vysoké sazby úrokové v zemích s nedokonalým soudnictvím i v zemích pokročilých za dob nepokojů politických nebo sociálních převratů).

Hlavní dva obory národohospodářských otázek, které se pojí ke smluvenému důchodu kapitálovému, jsou tyto:

1. Otázky, které se týkají zásadní oprávněnosti smluveného důchodu kapitálového a jeho právě uvedených hlavních druhů. Otázky ty nedají se však oddělit od zásadního ospravedlnění důchodu z kapitálu vůbec, o němž bylo v učení o důchodě podnikatelově již připomenuto, že tvoří součást tohoto důchodu, kterouž si podnikatel účetnický postupující účtuje měrou pro smluvený důchod kapitálový z podobných uložení plynoucí, takže teprve to, co přebývá přes tuto míru a obdobně vypočtenou mzdu za eventuální vlastní jeho výkony pracovní v podniku, dá specifický zisk podnikatelův, jehož odúvodnění na příslušném místě bylo podáno. Otázky tyto náležejí vůbec k nejspornějším v národohospodářské nauce, nejen pokud oprávněnost sama se buď hájí nebo popírá (socialismem), nýbrž i pokud běží o různé způsoby obhájení samého.

2. Otázky, jež se týkají pravidelnosti, které se objevují ve výši ryzího čili pouhého úroku (zákonů ryzího úroku).

Ad 1. Oprávněnost důchodu kapitálového. Historicky jest v té příčině důležité, že dávno před tím, než základní otázka o důchodu z kapitálu vůbec byla projednávána, již lidé zabývali se velmi živě úvahami o jediné z forem smluveného důchodu kapitálového, totiž o úrocích z peněžních kapítalů zápujčných. Již Aristoteles upřel jim oprávnění, veden jsa při tom názorem, že peníze jsou neplodny, nemohouce zase peníze ploditi (ve středověké latinské formuli: nummus nummum non parit), a tak že bráti peníze za půjčení peněz jest výdělek ze všech druhů výdělku nejnepřirozenější. Názor ten byl pak utvrzen učením křesťanským, jež úroky bráti zapovíдалo. Zdrojem názorů, z nichž záповěď řečená vyprýštila, byly prvotní zjevy úvěrové. V prvotních dobách civilisace převládá totiž zápůjčka spotřební. Příčiny její bývají nouze a nedostatku; avšak obmezují se zápůjčky zpravidla jen na členy kruhu pokrevenského nebo sousedského, a z toho všeho vysvětluje se nezvyklost úroků, ba nechuť k nim. Tuto nechuť tlumočí

všechna prvotní učení náboženská, zapovídací brání úroky a stigmatizující je jako lichvu. Církev počíná od 14. stol. po Kristu se zřejmými záповěďmi úroků, a světské zákonodárství jí následuje. Učitelská autorita sv. Tomáše Aquinského pak na dlouhé časy názor ten utvrdila tím, že argument Aristotelův rozmnožen o další, že totiž peníze mohou býti použity pouze vydáním, kromě něhož žádný specifický usus peněz není možný, takže schází veliký důvod, aby kromě vrácení peněz zapůjčených požadována býti mohla ještě zvláštní peněžní náhrada. Od 16. stol. počínají vystupují však právníci i národní hospodáři proti těmto učení, dovozují, že také u věcí zastupitelných existuje upotřebením (usus) od spotřebování jejich rozdílný, jehož propůjčení ospravedlňuje náhradu, nic nedě ani o tom, že může dlužník peněz vypůjčených použití k zakoupení pozemků, založení a provozování závodu obchodního nebo řemeslného, tedy živnosti výnos dávající a tudíž že věřitel za poskytnutí té možnosti právem může požadovati náhradu. Tímto obrátem, jehož zástupci v 2. pol. 18. stol. jsou Turgot a Jeremias Bentham, pošinuto řešení na pravé místo, totiž na odůvodnění přímého důchodu z kapitálu, jak jej spatřujeme u kapitalisty vlastní kapitál při vlastním podnikání upotřebujícího a jak i v naturální formě hospodářství mutatis mutandis má místo. Najde-li se důvod pro oprávněnost tohoto bezprostředního důchodu kapitálového, pak jest důsledně dán i podklad i pro oprávněnost smluveného. Původně oprávněnost tohoto prvotního důchodu vůbec nebyla brána v pochybnost, rovněž ne smluveného, pokud vystupoval v podobě nájemného nebo pachtovného, ježto tu při propůjčení věci nezastupitelné přenechání užitek každému zjevných nezbuzovalo pochybnost. Nastal však právě v této příčině nejrozhodnější obrát, když novověké učení předně pojem tak zv. renty pozemkové (jež při propachtování vystupuje v pachtovném) formulovalo jako bezpracný, tedy bezzáslužný důchod, vznikající a možný jedině následkem soukromého vlastnictví pozemkového, a když za druhé kapitál v užším pojmu starší klassické školy jako nahromaděná práce byl definován. Právě obě tato vysvětlení starší školy poskytla největší oporu učení namířeným proti oprávněnosti soukromého vlastnictví na prostředcích výrobních a důchodů z něho plynoucích, ať bezprostředních ať smluvených. Nebylo pak nikterak na prospěch obrany těchto důchodů,

že zastanci jejich v důvodech obrany samé valně se rozcházejí a dosud rozcházejí. Shledáme tudíž, sledující tuto obranu dogmaticko-historicky, že panuje v ní více různých teorií, jež v novější době byly kriticky sestaveny Böhm-Bawerkem v I. dílu jeho spisu „Kapital und Kapitalzins“ (tento I. díl sám má nadpis „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien“). Mnozí spisovatelé neuspokojili se s jedinou z nich, nýbrž eklekticky přijali jich i více, čimž nejednou upadli v odpory. Theorie ty samy jsou dle rozřídění a pojmenování Böhm-Bawerkova následující:

1. Theorie produktivní, nebo-li výrobnostní, dovolávající se k odůvodnění kapitálového důchodu produktivnosti kapitálu. Tato theorie rozpadá se však ve dvě. Jedna (jejíž původcem jest J. B. Say a již Böhm-Bawerk nazývá „naivní teorií produktů“) spokojuje se poukázáním na skutečnost arci nepopíratelnou, že práce kapitálem, t. j. náležitými stroji obrněná vyrobí více a lepších statků nežli bez něho a to že jest následek produktivnosti, výrobní síly nebo výrobnosti kapitálu, kteráž se tu bere arci ryze technicky. K hospodářskému odůvodnění jest ještě třeba prokázati, že skutečně tato vyšší suma produktů kapitálem docílených má vyšší hodnotu, poskytuje jistý jen právě spolupůsobením kapitálu sprostředkovaný a jemu přičítatelný přebytek hodnoty produktu nad obětovaný kapitál, kterýžto náklad sám právě tím obětováním kapitálu vzrostl. Toto vskutku tvrdí původci t. z. motivované theorie výrobnostní (Lauderdale, Thünen, Carey, Wieser). Podstata této nauky pochopí se nejlíp, když se srovná s důvodem socialistických popíratelů jejich, kteří praví, že kapitál jest produkt práce, že tedy nemá samostatné výrobnosti, nýbrž že produkt jeho zase celý práci má připadnouti. Ostatně se touto teorií nikdy nevyšvětlil důchod z propůjčení spotřebních statků (na př. obydlí) jako t. zv. těžebné kapitály upotřebovaných, neboť tu žádné produkty vůbec se nezpůsobují.

2. Theorie užitková (původce J. B. Say, zdokonalitelé Herrmann, Knies a K. Menger). Jejím základem jest tento názor: Má-li se dosáti pomocí kapitálu vyššího výnosu (než by se docílil bez něho), musí se přinést obět nejen na substanci kapitálu, ale též jeho „upotřebováním“ po čas výrobní. Teprve hodnota substance kapitálové a hodnota jeho upotřebení dá veličinu rovnající se produktu kapitálovému (= nákladu kapitálo-

vému) a důchod kapitálový tedy jest výrazem pro ten podíl na hodnotě produktu, který odpovídá hodnotě upotřebení (rozdílné od hodnoty obětované substance kapitálové).

3. Theorie zdrženlivostní neboli abstinenční (původce Senior), kteráž zakládá se na učení, že kapitál vzniká úsporou, t. j. zdržením se spotřeby, jež vyžaduje náhrady, ježto by bez ní nebylo podstoupeno; toto zdržení jest částí obětí (nákladů) výrobních a důchod kapitálový jejich výrazem. Že takto všechen původ vyložiti se nedá, bylo již výše ukázáno.

4. Theorie pracovní, jež vystupuje ve dvojspodobě. V prvotní (zástupci James Mill a Mac Culloch) rozhoduje mínění, že kapitál jest buď produktem práce a tato dříve vykonaná práce že v důchodě kapitálovém dochází své mzdy, což arci by jen potud vystačilo, kdyby všechen kapitál byl povstal prací toho, kdo nyní jako vlastník jeho důchod z něho bere.

V podobě mnohem prohloubenější vystupuje však theorie pracovní dobou novější (Schäffle a Wagner opírající se částečně o Rodberta). Spatřujeť v kapitalistech orgány (funkcionáře) společenské, jejichž služby záleží v tvoření a účelném upotřebování (disponování) prostředků výrobních, začez v důchodě svém jaksi společensky jsou odměňováni, tedy za službu, jíž děkuje se za možnost kvantitativně či kvalitativně zdokonaleného ukojení potřeb. Jest očividno, že odůvodnění toto splývá v jedno s výše již podaným odůvodněním zisku podnikového jako zvláštní odměny společenské za řečené funkce, a charakteristický ráz celé nauky spočívá v tom, že v ní vlastně všeliké druhy důchodů vůbec existující (nejenom vlastní mzda pracovníká) dostávají povahu důchodů mzdových.

5. Theorie hodnotná (původci již Galliani a Turgot, v novější době Jevons a nejdůkladněji Böhm-Bawerk). Spočívá na zvláštním zužitkování úvah o významu času pro lidské úsudky hodnotné a v podstatě zní takto: Lidé ve svých hodnotných úsudcích a důsledně i v cenách jimi spoluurčovaných dávají jistou přednost přítomným (t. j. dispoici jejich bezprostředně přístupným, hotovým) statkům před budoucími téhož druhu a množstvím. Příčiny toho jsou dvojí: Jednak psychologické, totiž nejistota budoucnosti a menší péče, kterou lidé většinou na zabezpečení budoucích potřeb vynakládají; jednak technické, protože jsou

technicky nejvydatnějšími právě ony metody výroby, při kterých se dalekosáhlými a delšího času vyžadujícími oklikami přípravnými zjednávají potřebné nástroje a pomůcky. Jelikož může takové okliky přípravné jen ten podstoupiti, kdo dostatečnými statky k cíli tomu vládne, tedy nabývá dispozice nad přítomnými sumami statkovými vyššího významu naproti takovým statkům, kterými v budoucnosti teprve bude možno disponovati a které tudíž nyní nemohou poskytnouti ihned podobných služeb jako ony. Následkem toho všeho vypadne i odhad hodnotný přítomných statků vždy výše než budoucích, tedy 100 přítomných statků a vyrovná se hodnotou na př. 105 a budoucím. Z toho rozdílu vysvětluje se důchod kapitálový na př. při zápůjčném kapitálu tak, že dostává dlužník určitou sumu přítomných statků (x zl.), za něž slibuje stejné množství budoucích, tedy v hodnotě menších, což aby bylo vyrovnáno, vyžaduje doplatků, t. j. úroků. Obdobnými způsoby vysvětluje se i pachtovné, nájemné (kde v přirovnání přicházejí přítomné a budoucí užítky), ano i bezprostřední kapitálový důchod prvoční.

Theorie tato zajisté duchaplná, kterou kritikové někteří prohlášovali jen za variantu motivované teorie produktivní, mohla by vystačiti, kdybychom, pomínouce všech velikých záhad časových, prostě se spokojili účtovatí s platnými řády, t. j. s vlastnictvím soukromým; právě proto však nemůže vyhověti tomu, co v přítomných velkých hnutích společenských pro celou otázku důchodu kapitálového (a zisku podnikatelského) jest rozhodno, a to jest spojení nauky o důvodnosti tohoto důchodu s otázkou vlastnickou.

T. zv. theorie vykořisťovací (Rodbertus, Marx a násl.) není teorií důchodu kapitálového, nýbrž pouze naukou faktický jeho vznik vysvětlující a spolu vysvětlením tím toliko jeho neoprávněnost dokládající. Dle ní všechny statky povstávají pouze prací a tvorba kapitálů soukromých jest možna pouze tím, že podnikatelský kapitalista (vlastník prostředků výrobních) jest s to, aby si ustavičně přivlastňoval část produktu práce dělníkovy (srovn. níže o vědeckém socialismu a o t. zv. přivlastňování nadhodnot). Že tvoření nových soukromých kapitálů nevychází pouze od takovýchto kapitalistů, bylo již jinde pověděno. Žádným způsobem by tedy platnost řečeného vysvětlení nemohla býti všeobecnou. Avšak právě hledíc k posléz řečené nauce o vykořisťovatelském původu

kapitálu soukromého, nelze také vystačiti s teoriemi, které s existencí jeho prostě účtují a teprve na základě jejím důchod z něho plynoucí ospravedlňují (č. 1., 2., 3. a 5.). Rozhodnou tedy zůstává otázka, zda spočívá v tvoření a dispoicích soukromého kapitálu společenská funkce, která by se v jiných formách společenského zřízení vůbec nebo aspoň vydatně nahraditi nedala. (Srovn. výše o souvislosti výrobního zřízení s distribučním problémem.) Kdo jest přesvědčen, že by vskutku při povaze lidí, tak jak jest, nedala se stejně vydatně nahraditi, přiznává tím zásadu ní oprávněnost důchodu kapitálového, aniž tím zároveň všechny konkrétní jevy jeho výše a mocenského nabývání jeho (i jako zdroje další kapitalisace) schvaluje; jen že bude hledati korektivy těchto konkrétních, nikoli všeobecných nepřiměřeností po jiných cestách, nežli na půdě pouhé negace soukromého kapitálu vůbec.

Ad 2. Výše smluveného důchodu kapitálového. Jak již podotčeno, obsaženy jsou v hrubém smluveném důchodě kapitálovém rozličné součástky: náhrada opotřebení, režijní příspěvek, risiková praeemie, pouhý úrok. Poznání důležitých pravidelností povšechných možno jest toliko u t. zv. pouhého úroku (= ryzí, s jinými živly již nespojená resp. od nich již odloučená cena za propůjčení cizích kapitálů peněžních i nemovitých!). Abstraktní theorie úroků, t. j. theorie o zákonnostech výši jeho ovládajících, jest aplikací abstraktních zákonů cenových. O jejich logické povaze platí vše, co pověděno bylo o logické povaze těchto. A to platí o všech formách úroku, tedy též o úroku jakožto součástce pachtovného a nájemného. Zákony jeho jsou ve všech řečených případech stejny, jenom že:

1. Snadná přenosnost zápůjčných kapitálů peněžních připouští docela jiné přízpůsobování nabídky a poptávky nežli při nájemných pozemcích a budovách, a

2. dominující vliv peněžního hospodářství nezůstává fakticky bez následků na jisté přenášení hledisek peněžněkapitálových na pozemky a domy.

Proto třeba ke každé kategorii přihlédnouti zvláště.

A. *Úroky ze zápůjček peněžních kapitálů.* I při zápůjčce peněžních kapitálů, pokud se hledají k účelům produktivním, dosíci chce vlastně dlužník takových kapitálů, kterých výrobně upotřebiti může bezprostředně (nástrojů, surovin a pod.); ale souvisí

to s povahou peněžního hospodářství, že hledá a nalézá potřebný kapitál zpravidla předem v podobě peněz, za které pak sobě teprve opatřuje kapitály bezprostředně potřebné. Sluší tedy všechny kapitál, jenž tímto způsobem se obrátí, pokládati za celek, ze kterého dlužník zápůjčku uzavírající v podobě peněz část na sebe převede a pak za jinou část bezprostředně potřebnou zamění (nástroje, suroviny, pomocné látky). Peníze jsou tedy sprostředkovatelem toho procesu. Plyne pak již z toho, že pouhé množství peněz v zemi o sobě nemůže býti jedině rozhodným činitelem výše úroků. Očividně bude na úrokovou výši předem jen ta část z celé zásoby peněz a jejich surrogátů úvěrních (bankovek) účinkovati, která ve funkci kapitálu zápůjčního slouží. Náhlý a značný přírůstek zásoby této nebude arci bez přechodného účinku na výši úroků, ale účinek ten nezůstane trvalým. Způsobí-li se totiž náhlým rozmnožením peněz v zemi také větší nabídka kapitálů zápůjčných (větší vklady do bank, spořitelen), sníží se tím sice úrok, čímž (*ceteris paribus*) buď se vypudí něco kapitálu peněžního ze země do ciziny, poskytuje-li tato vyšší úročení, aneb — pokud se to nestane — vzbudí se v zemi samotné větší podnikavost a větší poptávka po rozmanitých druzích statků i služeb, takže ceny jejich se zvýší, i způsobí se tak, že každý k zaopáření téhož množství strojů, nástrojů, surovin i pracovních sil bude nyní potřebovati více peněz; každý tedy, kdo pro nějaký účel výrobní peníze zápůjčné hledá, bude jich pak míti potřebí více, poptávka po peněžních kapitálech tedy poroste a úrok zase povznese.

Z toho, že kapitál předem v podobě peněz se zapůjčuje i hledá, pochází jméno „trh peněžní“ (*Geldmarkt*). Pravíme, že v poměrech vyvinutého hospodářství peněžního trh kapitálový (úvěrový) stává se trhem peněžním, kterýmžto slovem naznačuje se jednak samo faktum nabídky kapitálů peněžních a poptávky po nich, jednak naznačují se tím jisté místní obvody (teritoria), pokud máme na zřeteli souhrn nabídky a poptávky kapitálové na nich proti sobě stojící. Představa takového ohraničeného trhu stává se ovšem tím více fikcí, čím vyvinutější jsou hospodářské styky interlokální a internacionální, poněvadž tu na nabídku a poptávku v určitých místech se jevíci zároveň nabídka a poptávka resp. výše úroku vzdálených míst a obvodů působí,

o čemž ještě níže bude řeč. Hlavní orgány peněžního trhu jsou podniky úvěr sprostředkující a bursy. Na každém trhu peněžním v udaném smyslu jest pak výška pouhého úroku (tedy po srážce praeemie risikové a eventuelních jiných, výše vypočtených součástí smlouveného důchodu kapitálového) následek poměru, v jakém tu k sobě stojí účinná nabídka a poptávka kapitálů zápůjčných. Výši pouhého úroku z toho poměru vyplývajícího poznáme vždy na výši sazby jeho při uloženích nejbezpečnějších, při nichž není ani risikové praeemie, aniž podnětu zároveň vybrati ještě jiné náhrady. Nebude to tedy na př. ani úroková sazba bank na zisk založených, kterou požadují od svých dlužníků, neboť v ní zároveň jest obsažena úhrada správních výloh a kvoty ziskové. Spíše průměrná sazba ze vkladů bank a spořitelen nejbezpečněji situovaných nebo ještě nepochybněji úroková sazba podniků na zisk nevycházejících, když, jako zemské hypoteční banky v Rakousku, za týž úrok půjčují, který samy platí majitelům listů zástavních, a to zástavních listů těch úrokových kategorií, jejichž kurs jest na trhu al pari. Režijní úhrada nám tu počet nehafí, poněvadž se vybírá od dlužníka banky oddělena od vlastních úroků zápůjčky. Tato výška pouhého úroku při bezpečných uloženích placeného v obvodu jistého peněžního trhu tvoří jeho panující míru úrokovou. Prakticky bude to sazba nejvíce převládající v bezpečných uloženích dlouhodobých; na ni totiž příčiny přechodní povahy nemívají účinku a bývá tedy stálejší, kdežto při krátkodobých uloženích měnívá se z příčin přechodních poptávka a nabídka (i risiko) častěji a míra úroková tedy častěji kolísá. Tato rozdílnost poznává se nejlépe, když se srovnají průběhem delších období úroky zápůjček hypotečních s diskontem bankovním. K řečeným přechodním příčinám změn v sazbě úrokové náležívá, jak již svrchu bylo naznačeno, okamžitý přebytek nebo nedostatek peněžních kapitálů. Protože totiž peníze jsou mediem, jímž se nabývají zapůjčené kapitály, nemůže býti konkrétní jejich množství v určitém momentu po ruce jsoucí bez účinku na výši úroků. Tak zejména značné přírůstky peněz do země z ciziny soustřeďují se u bank a diskont přechodně stlačují. Vyplynou-li naopak větší sumy ze země, stenčí se zásoby bank a sazba krátkodobých uložení stoupne.

Jiné příčiny přechodních kolísání často citelných bývají měnivé konjunktury odbytové, náhlé silné potřeby investiční (na železnice

a jiné obsáhlé podniky atd.), náhlé hojné poptávky pro účely veřejného úvěru (státní zápůjčky) atd.

Sluší ostatně míti na zřeteli, že poptávka po kapitálech peněžních nevychází výlučně pro účely výrobní. Vždy činí se též za účely konsumpčními, kde tedy vede k ničení kapitálu, což jenom na nižších stupních vývoje mívá převahu. Pokud platí poptávka k účelům produkčním, vychází od podnikatelův a vzmáhá se nebo chabne s rostoucí nebo chabnoucí podnikavostí. Jelikož na vyšších stupních vývoje produkční úvěr má převahu, bývá tento faktor pro panující míru úrokovou především rozhodným.

Velikost nabídky závisí na množství kapitálů nově se tvořících, i bude v té příčině velmi závažno, jak velký jest počet lidí, kteří kapitálů svých ku vlastní výrobě neužívají; můžeť nízký úrok pocházeti buď od poměrné četnosti takových osob proti počtu podnikatelů, kteří hledají kapitálů zápůjčných, anebo též po případě od nedostatečné poptávky.

Předpokládá-li se svobodná soutěž, bude pouhý či ryzí úrok všech peněžních kapitálů v obvodu jistého trhu peněžního současně propůjčovaných stejný; neboť v těchto vlastnostech peněz, pro které jsou nejvhodnějším prostředkem k místnímu přenášení hodnot, je zároveň příčina, že rychleji než jiné zboží přecházejí odtud, kde jest jich přebytek, tam, kde jest jich málo, z uložení méně výhodných ve výhodnější, takže každá podstatná různost ve výšce pouhého úroku v dosahu toho kterého peněžního trhu co nejrychleji se vyrovnává. Obvody jednotlivých trhů peněžních rozšiřují se tím více a jednotlivé ty trhy působí na sebe tím účinněji, čím dokonaleji jsou vyvinuty podmínky obchodu, zvláště ústavy transportní, rychlá a pravidelná služba zprávová (pošta, telegraf, telefon), bursy a banky. Přes to nedochází nikdy k plné nivellaci pouhého úroku mezi rozdílnými obvody trhovými, vždy působí na lidi a jejich dispoici ukládací možnost bližšího názoru na poměry jednotlivců nebo ústavů, u nichž ukládají atd., takže na př. i odlehlejší části téhož hospodářsko-politicky jednotného teritoria mohou míti pouhý úrok vyšší než části centrálnější nebo s těmito v užším styku jsoucí. Z obdoby zákona nabídkového a poptávkového pro výši pouhého úroku platné vyplývá již, že tu budou míti obdobnou platnost též oni činitelé, kteří rozhodují o mezích účinnosti nabídky a poptávky.

Co se tkne předem poptávky, jest na jevě, že v poměrech, kde rozhodující převaha poptávky vzhází k účelům výrobním, závislo bude maximum úroku na potřebě těch poptavatelů, kteří hledají kapitál k nejvydatnějším (nejvýnosnějším) upotřebením. Jsou k placení nejpůsobilejší, a pokud by množstvím kapitálu vskutku nabízeným toliko jejich potřebě mohlo býti vyhověno, dotud poptávka jiných, kteří k méně výnosnému upotřebení kapitálu užili chťejí a tedy i méně za poskytnutí jeho zaplatiti mohou, zůstane neúčinnou. Vytláčí je vždy ti, kteří jsou k placení způsobilejší. Jen tou měrou postupnou, jakou při plném zásobení výnosnějších způsobů upotřebení kapitálu ještě se nabízejí a tedy i méně výnosné způsoby upotřebení opatřeny býti mohou, může i přiměřená tomu nižší míra úroková zjednat si místa, a pak ovšem i ve prospěch těch, kdož výhodněji mohou ze zapůjčených kapitálů těžiti a tudíž by více za ně poskytnouti mohli, kdyby soutěž nabídky té nutnosti je nezbavovala. Můžeme tedy s hlediště toho a s plnou obdobou nauky o hraničném užítku říci, že na straně poptávky rozhodna jest pro výši pouhého úroku výnosnost hraničných uložení, t. j. oněch uložení poměrně nejméně výnosných, pro která se po uložení ve všech způsobech výnosnějších ještě při panujícím stavu nabídky kapitál najde. Tak první formuloval to von Thünen, že rozhodnou jest výnosnost „posléz t. j. nejméně výnosně uložené části kapitálové“ (lépe: posléz uložitelné, posléz zužitkované).

Nabídka kapitálu potrvá jen potud, pokud bude náhrada, jaké kapitalistovi se dostává, dostatečnou, aby mu byla pohnutkou ke kapitalisaci a propůjčování kapitálu.

Na nízkých stupních vývoje bývá to vedle značného risika příčinou poměrně vysoké míry úrokové, že jenom vyšší náhrada pohne jednotlivce k zápůjčce. Postupem vývoje odstraňují se okolnosti, které dříve risiko zvětšovaly. Dostavuje se však i vydatnější tvoření kapitálu i větší náklonnost poskytovat kapitály jiným, a zvýšená nabídka těchto kapitálů stane se účinnější pomocí zdomácnělých orgánů trhu peněžního (bank); úrok pak klesává, když roste nabídka rychleji než poptávka, resp. když lze takto opatřiti i uložení méně výnosná.

Země hospodářsky nejdokonaleji vyvinuté mají z této příčiny nejnižší platnou míru úrokovou. Klesání úroku zdržují jisté momenty, jednak ztráty kapitálů způsobené válkami a krisemi, jednak

mezinárodní přechody kapitálů ze zemí s úrokem nižším do zemí s vyšším, což může se dít též vystěhováním se kapitalistů, zřízením filiálek domácích závodů v cizině, ale nejhlavněji koupí rozmanitých forem cizích cenných papírů. Těmito přechody kapitálu způsobuje se zároveň větší nivellace míry úrokové v různých státech; v jedněch nabídka kapitálu se zmenšuje, v druhých zvýší; ale zároveň se poskytuje národům s nedostatkem kapitálu prostředek, aby při úroku poměrně nižším zařídily podniky, kterých by neprovedly bez cizího kapitálu.

Tak, jako ostatně v oboru cen hmotných statků i výkonů, i zde abstraktní zákony právě vysvětlené neosvědčují se vesměs se stejnou důrazností. Samozřejmě ne, kde není soutěže. I kde panuje, mává vliv setrvačnost obyčeje nebo nátlak úrokových sazeb zákonných. Vůbec však osvědčují se, i pokud jde o úrok, abstraktní zákony jeho mnohem vydatněji, kde stojí proti sobě v poptávce i nabídce agilnější a informovanější živly hospodářské, jako na př. v městském světě bankovním, nežli v poměrech prostších.

B. Smluvený důchod z kapitálů nemovitých. Také pouhý úrok jako součást smluveného důchodu z pronajmutí domů nebo pozemků řídí se dle konkrétního poměru nabídky a poptávky, jak v určitých lokálních oblastech právě se jeví. Ve velkých městech jeví zejména veliké rozdíly podle vzdálenosti jednotlivých jejich pásem od středu hlavního městského ruchu, kteréžto rozdíly jsou příčinou t. ř. renty domové. Na výšku panující míry úrokové ze zápůjček peněžních nabídka a poptávka nájemová a pachtová bez prostředního účinku nemá. Důchod z kapitálů podobných souvisí však přece s panující měrou úrokovou v těchto směrech:

1. Cena těchto kapitálů (pozemků, domů, dolů) při prodejích a odhadech jejich reguluje se dle panující míry úrokové a to v ten způsob, že skutečný důchod z nich (čistý výnos) dle panující míry úrokové se kapitalisuje, z čehož tedy plyne, že, když panující míra úroková klesá, důchod z nich (nájemné, pacht) však se nemění, cena jejich stoupává a naopak.

2. Roste-li výnos takových nezastupitelných kapitálů, takže proti dosavadnímu stavu poskytují většího výtěžku než peněžní kapitály zápůjčné, obrací se peněžní k nim (stavba nových domů, intenzivnější produkce v rolnictví). Avšak zvláštností souvisící s po-

vahou těchto nezastupitelných kapitálů jest při tom, že v časích rostoucí poptávky nabídka někdy vůbec nedá se zvětšiti nebo aspoň toliko zvolněji; naopak při klesající poptávce nabídka nedá se obmeziti (na př. při městě s klesající populací). I nastávají pak změny ve výnosu a v ceně kapitálů oněch (na př. domů, pozemků) tu na prospěch poptavačů, tu zase nabízečů, a změny ty způsobují zisky nebo ztráty mající namnoze povahu zisků nebo ztrát konjunkturních, t. j. způsobených bez individuální zásluhy nebo bez individuální viny.

Zákonné vlivy na smluvený důchod kapitálový.

A. Při peněžních kapitálech zápůjčních. (Literatura: Funk: Zins und Wucher; Neumann: Geschichte des Wuchers in Deutschland; Chorinski: Geschichte des Wuchers in Oesterreich; Julius Platter: Wucher in der Bukowina).

Bylo již výše řečeno, že na nižších stupních národohospodářského vývoje braní úroků vůbec se ztrácuje. Tu pojem braní úroků a lichvy jest totožný. Tak i v předpisech církevních zvláště od 4. stol. počínajíc. Skutečná potřeba však později překonala dané předpisy, o čemž svědčí kromě t. zv. lichevních privilegií židů i četné formy, jimiž záповěď úroků skutečně se stala bezúčinnou (koupě rentové a podobné smlouvy).

Do konce 17. stol. prorazily pozvolna všude ve právu světském názory lepší aspoň potud, že zavedena všude zákonná míra úroková, jejíž překročení a obcházení vedle újem soukromoprávních mívalo v zápětí po případech i tresty. Tak vyvinul se druhý historickoprávní pojem lichvy, totiž překročení nebo obcházení zákonné míry úrokové.

Úsudek o zákonné míře úrokové nebo o t. zv. úrokových taxách bude jiný za doby s převládajícím úvěrem spořičbním a jiný zase za doby s převládajícím úvěrem výrobním. Pokud převládá úvěr spořičbní a konkurence nabízečů a poptavačů není dostatečná, snáze jest kořistiti z nouze nebo nevědomosti dlužníkovy a zákonná taxa úroková bude aspoň menším zlem, ač nelze popřísti, že ve mnohých případech se obejde na větší ještě újmu dlužníka, který jest nucen i nebezpečí nepřiznivých právních důsledků nahraditi věřiteli vyšší praemii risikovou.

V dobách převládajícího úvěru výrobního stává se však taxa

úroková velkou překážkou úvěru, takže právě dlužníci si nepřejí této taxy; neboť i kdyby se podařilo zákonodárci ustanoviti zákonnou míru úrokovou tak, aby souhlasila s takovou poměrnou měrou úrokovou, jaká by za daného poměru nabídky a poptávky sama vznikla, přece jednak risiko v rozličných případech jest různé, jednak jsou — jak výše vyloženo — nevyhnutelné přechodní změny v nabídce a poptávce, zvláště pokud jde o zápůjčky krátkodobé. V takových případech, pokud se nepodaří sazbu obojíti, uškodí sazba úroková, jen průměru odpovídající, právě těm, jež chrániti má, totiž dlužníkům, znesnadňujíc jim vůbec a zvláště za dob největší potřeby dosažení úvěru. Proto se objevila novější dobou oposice proti taxám úrokovým v těch zemích nejprve, kde produktivní úvěr nejdříve rozmáhati se počal, především v Anglii (Bentham: Defense of usury 1787). V 19. stol. byly sazby úrokové ponejvíce odstraněny.

Jinak sluší posuzovati chránící předpisy, jež účtují se skutečností, že i v zemích hospodářsky vyspělých v jistých vrstvách obyvatelstva nebo v jistých krajinách půjčky spořiční převládají, při čemž věřitelé mohou snadno vykořisťovati nouzi nebo nevědomost dlužníkovu. To jest pojem lichvy v hospodářském a mravním smyslu. Ovšem nebude vhodným prostředkem pevná zákonná míra úroková, nýbrž jiná ustanovení týkající se trestních nebo civilněprávních účinků smlouvy uzavřené. Toho druhu předpisy zavedeny byly i v rakouském zákonodárství, když se ukázalo, že zrušení zákonné míry úrokové pro obchod soukromohospodářský nechalo bez ochrany vrstvy vykořisťování lichvářskému vydané. Byla-li v daném případě lichva (vykořistěním bídy nebo nevědomosti, které svedlo uchazeče o zápůjčku ke svolení na podmínky hospodářsky pro něho zhoubné), musí soudce posouditi dle povahy konkrétního případu.

B. Při pachtu a nájmu bytovém. Rovněž jako pozemkový pacht na čas za pevný plat nájemní, jest i městský pronájem bytový za pevné peněžní nájemné zjevem poměrně moderním. (O starších formách pachtu: polonájmu a násedu dědičném srovn. přednášky o hospodářské politice). Stanovisko práva vůči nim řídilo se a jest dosud velikou převahou ovládáno zásadou „laissez faire“. Nicméně jest v obojím směru možný a naskytuje se velmi zhoubný způsob lichvy.

1. Pokud jde o byty, zejména ve velkých městech a průmyslových místech, kde přival přistěhovalců venkovských způsobuje nouzi o byty, usnadněno bývá dvojí:

a) kořistivé stupňování nájemného při zdravotnický bezohledném využitkování i nezdravých částí domových (sklepy, přístřešné byty);

b) spekulace pozemková (staveništní) z takových příležitostí těžší. Vliv veřejné moci dosud zpravidla se obmezuje na zdravotnickopolicijní praevenci (stavební řády a stavební policie) i repressi (prohlídky bytové, zakročování proti přeplněním). Vliv posilivní na ceny bytové vystupuje však jen po různu nevyšše indirektně, na př. v rakouském zákoně z r. 1892., v němž slíbené zvýšené výhody daňové vázány jsou nejen podmínkou určité prostornosti, nýbrž i určitého maximálního nájemného ročního.

2. Pokud jde o pacht, objevuje se možnost lichvy při něm hlavně tam, kde z poměrů samých vyplývají tendence, jež v obyvatelstvu podporují dychtivou poptávku po pachtu parcelovém. Sociálněpolitické zákonodárství o pachtu jest obecně ještě nevyvinuto, zejména zdržuje se veřejná moc vlivu na pachtovné, vyjmažíc Irsko, vůči jehož rozrušeným poměrům malopachtýfským novější zákonodárství velkobritské musilo se i k tomuto způsobu ochrany odhodlati, totiž za jistých podmínek a podle udaných vodítek zákonných dopustiti snížení smlouveného pachtovného na „přiměřenou“ výši.

III. Smlouvený důchod pracovní.

(Lange: *Die Arbeiterfrage*; Schäffle: *„Socialismus und Kapitalismus“*; Brentano: *„Das Arbeitsverhältnis gemäss dem heutigen Recht“*, a *„Die Arbeitergilden“* (velké dílo); Held: *„Socialismus, Socialdemokratie, Socialpolitik“*; Engel: *„Der Preis der Arbeit“* (Sammlung Virchow & Holtzendorf); Thornton: *„On labour“*; Herkner: *„Arbeiterfrage“*).

Pokud důchod pracovní není nerozdílnou součástí důchodu podnikového, při čemž může pracovní živel někdy úplně převládati (umělec, lékař, advokát atd.), zakládá se buď na veřejném titulu (služba veřejná) nebo na soukromoprávním (smlouva).

Hledíce na mzdu v oboru soukromohospodářském se stanoviska přítomnosti, musíme míti na zřeteli, že základní zásadou nynějších

řádů právních jest formální svoboda práce, takže podmínky práce nebo odměny za ni stanoví se smlouvou formálně zcela svobodnou mezi zaměstnavatelem a dělníkem. Zaměstnavatel vystupuje jako kupec, dělník jako prodáváč určitých výkonů, tyto výkony samy jako zboží. Rozdíl od jiných koupí a prodejů zračí se však v tom,

a) že „zboží“-práce jest nerozdílně spojeno s osobou prodáváče svého tak, že kupec toho zboží (podnikatel) po smlouvě uzavřené nabývá i určité dispozice nad osobou prodáváče t. j. dělníka;

b) že v převážném počtu případů existence prodáváče (dělníka) visí vůbec na tom, aby toto své zpravidla jediné zboží odbyl, což může způsobiti nepříznivý pro něho výsledek smlouvy, ač mu zase s druhé strany usnadňuje porušení smlouvy, ježto proti exekuci jest více méně insolventní.

Dotčené nerozlučné spojení dispozice nad výkonem jakožto prostředkem výrobním s dispozicí nad osobou samou vede nevyhnutelně k rozporům mezi zájmem hospodářským, který svádí k jak největšímu využitkování výrobního prostředku, a požadavkem etickým, který káže nezapomínati v dělníku člověka a tudíž podřízení hospodářského zřetele tomuto. Na místě toho může fakticky nastati opak, čím silnější jest hospodářský zájem na využitkování výrobní síly a čím méně účinné ochrany (právní nebo svépomocné) dělníku jako člověku se dostane.

Smlouva pracovní stanoví způsob práce, dobu její i chování se při ní, velikost mzdy i způsob, jakým se bude vyměřovati a vypláceti, po případě i jiné podmínky, na př. tresty pořádkové, složení kauce a pod. Všecky modalitty mohou v každém jednotlivém případě býti zvlášť výslovně uvedeny a ohraničeny, nebo již obyčejem ustáleny, ale také ujednány společnou dohodou podnikatelů určitého oboru v jistém okrsku místním (v podobě pevného tarifu za jednotlivé druhy práce s minimy denního nebo týdenního výdělku, se zvláštními sazbami za práce přes čas), což bývá nyní hojně v oborech, kde jest dělnictvo (a po případě i zaměstnavatelstvo) organisováno. Smlouva může se uzavříti ústně nebo písemně, při čemž opět písemná smlouva může se vztahovati na všecky nebo jen jisté podmínky.

1. Dle způsobu může býti mzda naturální (byť, strava, deputáty atd.) nebo peněžní, eventuálně smíšená.

2. I pokud mzda v penězích se platí, sluší rozeznávat mezi mzdou nominální, t. j. příslušnou sumou peněz, a mzdou skutečnou (Sachlohn), čímž rozumí se množství statků, které k ukončení potřeb svých příjemce mzdy za sumu své mzdy v penězích obdržené koupiti může. Posuzuje-li se výška mzdy, nestačí samozřejmě přihlížeti pouze k nominální výši její peněžní, nýbrž i k tomu, co za ni lze koupiti.

3. Hledí-li se k základu, na jakém mzda se vyměřuje, rozeznává se mzda časová (Zeitlohn), mzda kusová (Stücklohn) a mzda podílová t. j. placená v podobě podílu na zisku (Gewinnanteil, tantième).

Horlivost v práci povstává buď z pohnutek mimohospodářských (zájem pro věc, horlivost náboženská, vědecká, národní atd., též ctižádost) anebo z hospodářských (hmotných) a tu zpravidla bývá tím větší, čím dokonaleji se podaří přivést výkon a mzdu v náležitý k sobě poměr. Dokud pouze hospodářské motivy pracujících vedou, dosáhne se takového poměru nejméně bezpečně pouhou mzdou časovou (pevnou mzdou denní, týdenní atd.), ve mnohých pak případech se toho docílí mzdou kusovou. Avšak touto posléz řečenou lze zvýšiti jen množství výrobků, takže vhodnou bývá tím méně, čím více záleží na pečlivém provedení (práce umělecké atd.). Práce pak, v jejichž povaze jest ustavičné a zvláště nepravidelné střídání, vůbec se mzdou kusovou se nesrovnávají (výkony domácích služebných). Nejvydatněji docílí se přiměřeného poměru mezi prací a odměnou a zároveň se nejlépe spojuje zisk podnikatele s prospěchem dělníka, dostane-li se dělníku podílu na zisku, jenž zpravidla dá se uskutečniti jen v kombinaci se mzdou od času nebo od kusu, tak totiž, že dělník běhe mezi rokem určitou pravidelnou mzdou časovou nebo kusovou a na konec roku rozdělí se určitý díl z čistého výtěžku mezi dělníky (Viktor Böhmert: „Die Gewinnbeteiligung der Arbeit“ v lipské „Internationale Bibliothek“). Příčinou, proč této metody poměrně řídce se užívá, jest, že těžko jest se shodnouti o podílu z celého zisku, který dělnictvu má připadnouti, a též o modalitách kontroly a způsobu rozdělení. Též zůstane za platných řádů a jejich podnikatelské soustavy při podílu na zisku do jisté míry vždy zásadní nesrovnalost, neboť proti podílu na zisku let příznivých nestojí účastenství dělníkovo na eventuální ztrátě let nepřítivých.

Při pracích směřujících k výrobě hmotných statků nabývá mzda kusová všude převahy, jakmile výroba ve velkém se vyvine, t. j. jakmile se spolu dostaví podmínky dělby práce v závodě; zkušenost ukázala, že zavedením mzdy kusové výrobnost práce dělníkovy se zvýší, namnoze však na újmu jeho opatrnosti (úrazy u strojů).

V praxi na místě podílu na zisku objevují se při výrobě ve velkém četné kombinace mzdy kusové nebo časové s rozličnými způsoby *praemii*, které mohou býti buď kvantitní (praemie za nadprůměrně veliký výkon), buď kvalitní (praemie za nejlepší výkony) nebo zase kombinované. Kvantitních praemií užívá se zejména v čase vydatné příležitosti odbytové, aby co nejvíce se využilo sil pracovních a nástrojů.

O výšce mzdy smluvní.

Mzda smluvená spadá pod nadřazený pojem smluvené ceny, a budou tedy o smluvené mzdě platiti analogicky všeobecná pravidla o ceně smluvené. Pokud tedy obyčej, liberalita zaměstnavatelů nebo předpisy zákonné (úřední taxy mzdové) nezpůsobí modifikace, rozhoduje působnost zákona o nabídce a poptávce, a najdou se tu i jisté obdobné hranice maximální a minimální, mezi kterýmiž účinná nabídka a poptávka se potkávají.

1. Poptávka a nabídka pracovní.

Poptávka vychází od podnikatelů k účelům výrobním, dosti značnou měrou také od zaměstnavatelů potřebujících síly pracovní (osobní výkony) pro obor domácnostního spotřebního hospodářství. Nabídka vychází od dělných sil, při čemž vždy jest velmi důležitě, běží-li o t. zv. práci cvičenou, t. j. vyžadující zvláštní odbornou přípravu (učňovství, určité vzdělání školské), či o pouhou práci necvičenou (obecnou, nádenickou), jež ničeho takového nepředpokládá.

Pojmem nabídky a poptávky pracovní vyjádřen jest vlastně dvojí, na výši mzdy účinkující zjev rozporů prospěchových čili konfliktů zájmových, totiž:

1. Rozpor mezi prospěchy zaměstnavatelstva a dělnictva, tedy prospěchový rozpor obou stran v t. zv. zápasu o mzdu současných.

2. Rozpor soutěžní v lůně každé z těch stran panujících.

Ad 1. Rozpor prospěchů podnikatelstva a dělnictva zračí se na straně podnikatelů ve snaze zvýšiti výkony dělníků a snížití mzdu

(alespoň relativně); na straně dělnictva naopak ve snaze zvýšiti mzdu a snížiti (aspoň relativně) výkony. Ve svých krajnostech vede tento rozpor k vzájemnému vykořisťování, kteréž ovšem i touž měrou se podaří, jak ta nebo ona strana mocí nebo lstí, klamem atd. snaze své dovede zjednatí platnost.

Podnikatel vykořisťuje dělníka, snaže se využití pracovní síly co nejvydatněji, zvlášť upotřebením laciné síly ženské a dětské, prodlužováním doby pracovní a nucením dělníků k pracím nedělním nebo nočním, povzbuzováním k větším výkonům pomocí praemií (srovn. Bráf: Nordböhmsche Arbeiterverhältnisse z r. 1881), poufáním dělníků zálohami mzdovými nebo nuceným členstvím při výpomocné pokladně závodové (srovn. Bráf: O bratrských pokladnách hornických, Právník 1880), snahou po zisku z potravín dělníkům na účet mzdy prodávaných, zapovídáním účastenství při společích, jež směřují k zlepšení podmínek pracovních nebo zvýšení mzdy atd.

Dělnictvo vykořisťuje podnikatele odcizováním surovin (fkalci), nešetřením nakládáním s materiálem a stroji, promrháním doby pracovní, zúmyslným zdržováním dodávek a pod.

Vyříšení sporu prospěchového ad 1. naznačeného může se provésti buď individuálně tak, že každý podnikatel osobně s každým dělníkem podmínky práce a mzdy vyjednává, nebo pospolitě tak, že podnikatelé zorganizovaní skrze své zástupce se zástupci rovněž zorganizovaného dělnictva jednají, nebo konečně tak, že aspoň jedna strana je zorganizována a drží pevně své tarifní podmínky.

Urovnání vzájemného rozporu prospěchového o mzdu a podmínky pracovní při oboustranné organizaci může se prováděti i pomocí zařízení smírných. Tomu slouží sbory, ve kterých zasedají zástupci obou stran, aby se pokaždé, když vzejde potřeba, smluvili o podmínkách mzdy a práce (board of conciliation, sbory smírné, Einigungsämter), po případě, nepodaří-li se smír, aby podrobili se výroku třetí nestranné osoby (board of arbitration, sbory rozhodčí, Schiedsämter), s tím účinkem, že změna ujednaných nebo rozhodčím stanovených podmínek po čas pevně ustanovený, pro který úmluva učiněna, platně nastatí nemůže, t. j. že skutečný pokus změny dává právo žalobní na dodržení.

Ad 2. O tom, kam se při daných poměrech rozporu prospě-

chového výhra co do podmínek pracovních a výše mzdy skloní, rozhoduje sřla nabídky a poptávky, kteráž jest podmíněna stupněm soutěžního rozporu uvnitř každé z obou stran panujícího.

Sřla nabídky pracovní nezávisí na pouhém počtu dělníků hledajících zaměstnání, nýbrž i na vydatnosti jejich práce (dovednosti, síle, zručnosti, píli, vytrvalosti), jakož i na důtklivosti, s jakou zaměstnání hledají, a konečně na okolnosti, vystupují-li organisování (srovn. zvlášť o trade unions) aneb bezohledně konkurují na vzájem jedinecky. Zpravidla bývá důtklivost na straně nabídky větší než na straně poptávky. U obyčejné práce kolísává nabídka nejvíce, neboť do řad obyčejných necvičených dělníků vřlávají se druhdy i cvičení (vyučení), když přechodně bývají bez zaměstnání ve svém oboru, i bývá takto důtklivost nabídky i konkurence nabízečů u práce obyčejné největší.

Nabídka organisuje se úmluvami a spolky dělníků tvořenými za tím účelem, aby vzájemná konkurence se vyloučila a nabídka práce na různých místech ve pravý poměr s poptávkou se uvedla (trade unions — Gewerkvereine — Brentano: „Arbeitergilden der Gegenwart; knihy manželů Webbových o trade unionismu anglickém).

I na straně poptávky působí nejen to, jaké množství sil pracovních se hledá, nýbrž i počet zaměstnavatelů pracovní síly hledajících, důtklivost, s jakou se hledají, a okolnost, zda podnikatelé mezi sebou konkurují či vystupují-li sjednoceně. Mluví-li se ostatně o poměru nabídky a poptávky, sluší předem míti na mysli, že stojí proti sobě nabídka a poptávka vždy jenom na jistém okrřku a — pokud běží o práci cvičených — pro každé příslušné odvětví výroby zvlášť. Ale poměry práce a mzdy v různých odvětvích zaměstnání i rozličných místních okresech působí na se vzájemně potud, že dělnictvo z jednoho do druhého hledí přecházeti, když vyšší míra mzdy k tomu láká. Ten je smysl věty, že mzda v různých oborech práce a na různých místech směřuje ku stejnoměrnosti, kterou nerozumí se stejnost, nýbrž poměrnost, t. j. poměrnost k obtížím té které práce (Roscher). — Takovému přechodu vaditi mohou překážky právní, technické, hospodářské a vzdělanostní. Právní mohou spočívatí v obmezeních práva stěhovacího nebo v uzavřenosti cechovní. Technické vězřívají zejména v jednostrannosti odborného vzdělání a tedy v obtíží přiučiti se novému

oboru práce. Hospodářské jsou zejména nesnadnost a nákladnost komunikace, těžko prodajný nemovitý majetek dělníka na místo usazení vízcí a stěžující vystěhování. Vzdělanostní překážky bývají v neznalosti poměrů, jaké jinde panují co do nabídky, poptávky a mzdy, kterážto neznalost může býti zaviněna po případě třeba též vlastní netečností dělnictva.

2. Meze mzdy smluvené.

A. *Na straně poptávky.* V každém odvětví podnikání (výrobního nebo oběhového) a uvnitř jeho v každém jednotlivém příslušném závodě existuje — nepřehlídíme-li zatím k individuálním rozdílnostem ve výkonnosti potřebných nabízejících se sil pracovních, nýbrž pokládáme-li tuto za stejnou — jisté maximum mzdy na jednotku produktu převedené, které závisí jednak na ostatních činitelích výrobního nákladu, tedy zejména na dočasném stavu trhu příslušných výrobků neboli určitěji na jejich tržní ceně. Neboť z toho, co se za dotčené výrobky strží, musí býti uhrazeny výrobní náklady všechny, tedy náhrada spotřebovaných a opotřebovaných kapitálů a důchod kapitálový i mzda, a to tak, že musí podnikatelé aspoň průměrně za delší období zbyti kromě zúročení jeho kapitálu vlastního ještě to minimum náhrady za jeho osobní oběti a risiko, bez kterého by nebylo proň žádné pohnutky ku podnikání. Byl by jinak v nevýhodě proti těm, kdož kapitál i práci svou jiným za smluvený důchod propůjčují. V tomto smyslu a v těchto mezích určuje tedy cena výrobků a dotčené ostatní součásti nákladu výrobního subjektivnou hodnotu práce pro poptavatele. Tato hodnota bude tudíž nejvyšší pro podnikatele k placení nejzpůsobilější a takovými zase ceteris paribus budou oni, kteří vládou závody technicky nejúčinněji vypravenými. Jejich ostatní náklad výrobní jest menší poměrně, oni pomocí práce určité vydatnosti mohou nejvíce vytěžiti. Pokud by soutěžili s vlastníky závodů méně dokonale zařízených a počet dělníků na snadě jsoucích by byl skrovný, byl by i počet účinných poptavatelů omezen; nemohla by soutěž podnikatelů stlačiti mzdu níže, než co by se srovnávalo s hodnotou práce dotčené pro toho z vlastníků závodů poměrně dokonaleji zařízených, který by ještě posledního z dělníků na snadě jsoucích mohl zaměstnati za mzdu té hodnotě přiměřenou. Čím větší bude nabídka sil pracovních, tím

větší kyně možnost naléztí potřebné pracovní síly i majitelům závodů poměrně nedokonaleji vypravených (třeba jen nepřízní polohy k trhu) a tím méně bude podnětu pro podnikatele k placení způsobilější, aby platili mzdu přiměřenou vyšší hodnotě, kterou dotčená práce pro ně by jinak měla. Můžeme to jinými slovy též vyjádřiti takto: Maximum mzdy v každém odvětví podniků výrobních (a obdobně též oběhových) jest to, které hoví subjektivní hodnotě cizí práce hledané od podnikatelů k placení nejzpůsobilějších (eventuelně, ač zpravidla jen přechodně, i podnikatelů ze zvláštních příčin v poplávce nejdůtklivějších). Ježto však zpravidla nabídka práce vystačuje i k opatření podniků k placení méně způsobilých dostatečným počtem sil pracovních, řídí se na konec na straně poplávky sazba mzdy na jednotku produktu převedená dle hraničného užítku, jaký má hledaná práce pro ty poplavatele k placení poměrně nejméně způsobilé, kteří trávící nabídkou pracovních sil ještě mohou býti zaopatřeni. Čím rozsáhlejší nabídka práce, tím níže se posínuje tento hraničný užitek, tím více může se mzda od výše uvedeného možného maxima odchýliti.

Hledíc ke zkušenosti sluší však účtovati:

1. S tím, že sama potřeba pracovních sil se nevztahuje na výkony veskrze touž způsobilost vyžadující, takže vedle dělníků v různém stupni vycvičených potřební jsou i necvičení, vedle plně dospělých a silných i méně dospělí a slabší (ženy, mladiství), a tyto různé kategorie a subkategorie jsou nejen průměrem v každém odvětví podnikání, nýbrž i v závodech technicky rozdílně vypravených téhož odvětví zastoupeny poměrem rozdílným. Na př. při strojové výrobě, když stroj cvičenou sílu jistého druhu nahradí, zmenšuje se poměrně potřeba cvičených proti necvičeným. V mezích dané platební způsobilosti podnikatelů určuje se pak spotřební hodnota a konečně rozhodující hraničný užitek těchto co do výkonnosti různých kategorií a subkategorií pracovníckých ceteris paribus dle výkonnosti každého jednotlivého dělníka. Kde by však poměry nabídky každé z těchto různých kategorií a subkategorií o sobě od toho poměru se odchýlovaly, v jakém jest jich pro podniky v poplávce soutěžící potřebí, tam by i tato odchýlnost nemohla zůstatí bez účinku na hraničný užitek jednotlivých řečených kategorií a subkategorií pracovníckých, takže by tento nebyl na př. odstupňován jen dle pouhých rozdílu výkonnosti, nýbrž byla by

jedna kategorie placena více, jiná méně, než její výkonnosti poměrné jest přiměřeno.

2. S tím, že poptávka i nabídka pracovní jsou místně různě seskupeny a rozděleny, aniž jest pro rozličné překážky, jako neznalost poměrů, nákladnost přestěhování atd., snadno rozdílný poměr nabídky a poptávky v různých místních obvodech téhož odvětví přiměřeně vždy vyrovnati. Tak vznikají a mohou trvati značné místní odchylky ve výši hraničného užitku určitých kategorií pracovníckých.

3. S tím, že také při dělnících téže kategorie nebo subkategorie nalézají se různé stupně schopnosti, dovednosti, píle atd., tedy rozdílnost ve výkonnosti téhož druhu nabízených sil pracovních. Hodnota sil v těch směrech dokonalejších jest pro poptavače vyšší, protože ony za touž dobu více nebo lepší práce dokáží, tudíž i dokonalejší, t. j. hospodářštější využitkování podnikového kapitálu umožní. Kde běží o pouhou různost kvantitativních výkonů při mzdě kusové, dojde tato různost platnosti prostě větším výdělkem kusovým při stejné jeho sazbě. Kde jakost výkonů nebo způsob zaměstnání ukládá potřebu časové mzdy, tam nastávají různosti výměry mzdy samé. — Bylo-li výše vyřčeno, že daný stav tržní ceny výrobků pomocí příslušné práce vyráběných jest momentem spoluurčujícím maximum mzdy, neměla tím býti popřena možnost zvýšiti naopak za jistých podmínek tržní cenu výrobků, aby mzda mohla býti vyšší. To předpokládá zpravidla jednak jistou organizaci dělnictva (koalice) jako popud, jednak ale takovou hodnotu výrobku pro spotřebitelstvo, aby zvýšení jeho ceny sneslo bez obmezení poptávky. Není-li takové zvýšení ceny výrobků bez současného obmezení odbytu možno, jest zvýšení mzdy možno potud jen, pokud je lze provésti na újmu ostatních kategorií důchodových, jež se z výnosu ceny výrobků uhrazují, t. j. důchodu podnikatelova a smluveného důchodu kapitálového, což však má své již výše připomenuté meze.

Všecek právě podaný výklad vylučuje tedy pojmání zákona nabídkového a poptávkového při mzdě jako nějaké ryze mechanické formule. Jako však existovalo takové ryze mechanické pojmání ceny vůbec, tak objevilo se též v nauce, pokud běží o mzdu, a toto ryze mechanické pojmání našlo výraz ve zvl. theorii, totiž v učení o t. z. mezdním fondu. (Wagesfund, Lohnfond.)

Pro mnohé spisovatele školy liberální, zvláště pak starší školy anglické (hlavní repraesentant v tom směru Senior), charakteristické jest učení, že prostředky poptávky po práci jsou přesně obmezeny množstvím kapitálu, který za účelem zaměštnání práce podnikatelům jest na snadě. V určitém momentu časovém jeví se tento kapitál v celku hospodářství národního jako pevná veličina která tedy tvoří fond pro mzdy (fond mezdní). Čím větší počet, dělnictva na to poukázán, aby práci hledal, čím více tedy osob na tom fondu má účast, tím menší z něho podíl průměrně vypadnouti může na jednotlivce. Jeví se tu tedy mzda průměrná jako výsledek přesné matematické formule, jejíž dělenec jest kapitál pro zaměštnání práce na snadě jsoucí (K), dělitel počet pracovních sil se nabízejících (n), tudíž mzda $m = \frac{K}{n}$. Z toho ovšem odvozeny také dvě hlavní podmínky blahobytu dělníkovy: „Co největší vzrost kapitálu a obmezení počtu dělnictva, především obmezení plození!“ Všechn pokus zvýšiti mzdu pomocí organisací soutěž vzájemnou mezi dělníky vylučujících (t. j. koalicí) musil důsledně prohlášen býti za nemožný. Předpoklad tento byl skutečnými poměry vyvrácen, zejména úspěchy anglických koalicí dělnických. Jest však nauka ta i theoreticky pochybnou.

Nepochybně jest, že podmínky příznivé mzdy budou tím lepší, čím méně bude konkurentů v nabídce práce. I to jest jisto, že bude tím více podnětu k podnikání a tedy i k poptávce po práci, čím více kapitálu se bude tvořiti. Avšak z toho neplynou ještě důslednosti theorie o mezdním fondě. Především není sám kapitál sloužící domněle za fond mezdový ani v určitém časovém momentu veličinou pevně danou, číselně určitou, neboť v každém momentu jest to věc dispozice vlastníků, zda-li jednotlivé části jmění jako kapitál nebo jako jmění spotřební sloužiti nechají. To ovšem by nebylo ještě momentem k vyvrácení theorie dostatečným. Rozhodno jest toto: Formálně jest arci podnikatel platitelem mzdy, ale věcně není pramenem její kapitál podnikatelův, nýbrž cena od konsumentů za výrobky od nich odebrané placená. Ona tvoří běžný hrubý výnos výroby, z něhož vypadne na mzdu tím více, čím vyšší cena ta jest a čím méně z ní podrží (a podržeti může) podnikatel pro sebe a pro ony kapitalisty, kteří jemu k výrobě kapitál svůj propůjčili. A pokud tedy zvýšení mzdy prostě na újmu

posléz řečených důchodů není možno (což také implicitně v theorii o mezdním fondě jest předpokládáno), rozhoduje na konec dosažitelná hranice ceny výrobků o možnosti zvýšení mzdy. (Srovn. Dr. Horáček: „Theorie o mezdním fondě“.)

B. Na straně nabídky. Stejně jako otázka o mezích mzdy smluvní ve směru vzhůru, schopna jest též zájem vzbuditi otázka o jejích mezích směrem dolů. Zájem ten budí se nejprve jako zájem praktický, totiž v tom smyslu, jaká mzda býti má, aby hověla požadavkům ethickým, které velí šetřiti v dělníku, práci jako prostředek výrobní prodávajícím, osobnost lidskou, jíž mzda určuje míru možnosti pro úkoj potřeb fysických i duševních. Takové pojmání nalézáme již v učení otců církevních, kteří požadují o každé ceně, aby byla pretium iustum, a tedy také, aby každý dělník „svou“ mzdu nalezl, totiž mzdu jednak výkonu, jednak důstojnosti lidské přiměřenou. Tento ethický zřetel nemá ovšem scházeti nikdy a má zabrániti, aby při upotřebování námezdních pracovních sil nevládl výhradný zřetel na hospodářské využitkování práce jako výrobního prostředku. Proto když se počalo ukazovati, že svoboda smlouvy pracovní a soutěž sama o sobě není s to, aby šetření zřetele toho zabezpečila, jalo se zákonodárství různým směrem zasahovati, aby zjednálo tomu ethickému požadavku platnost. Zpravidla však se to neděje nějakým přímým vlivem na vyměření mzdy, nýbrž jen ochranným vlivem v příčině zevních podmínek pracovních. (Srovn. níže o zákonodárství ochranném.)

Pokusy vyšetřiti theoreticky minimum, pod které mzda aspoň trvale nemůže klesnouti, povstávají teprve od druhé polovice 18. stol. Tak formulován byl konečně v analogii s t. zv. zákonem nákladovým zákon o t. zv. přirozené mzdě, jež později Lassalle nazval železným zákonem mzdovým (ehernes Lohngesetz)

Již fysiokrat Turgot (v díle: „Refléxions sur la formation et la distribution de richesses“) učil, že obmezuje se mzda dělníková na to, co k úživě jest nezbytno; Adam Smith pak, že každý druh bytostí živoucích rozmnožuje se podle míry potravin jemu na snadě jsoucích, a to že platí zejména o lidech vrstev nejnižších, u kterých jediné prostředky výživy tvoří hranici rozplemeňování. Rozmnoží-li se poptávka po práci a zvýší-li se tím mzda, rozšiřuje vyšší mzda tyto hranice a zpravidla má jenom za následek

přiměřené rozmnožení populace a tedy zase pokles mzdy. Klesne-li mzda pod onu hranici, která k užití takového množství jest potřebna, aby nabídka práce se udržela, počet dělnictva se zmenší větší úmrtností atd. a mzda opět stoupne. Jda tímto směrem dále a užívaje analogicky zákona nákladového, učil pak Ricardo, že „přirozená“ mzda za práci obyčejnou jest ona, jíž jest třeba, aby dělníci způsobem obecně obvyklým mohli sebe a dorost svůj užít. Mzda skutečně placená — tržní cena práce — že sice nad ten obnos se povznášívá nebo i pod něj klesává, tu pak že v prvním případě rozhojněné rozplozování počet dělníků rozmnožuje, ve druhém bída a nouze jej ztenčují, čím opět přivede se mzda na výši přirozenou. — Nový však jest u Ricarda dodatek, že výše přirozené mzdy řídí se dle obecně obvyklého způsobu výživy, tedy jinými slovy dle zakořeněných obyčejů konsumpčních nebo-li dle platné míry životní. I připouští tak Ricardo výslovně, že dělnictvo, zvýšíc svou životní míru (na místo většího rozplozování), i „přirozenou“ výši mzdy své povznéstí může. Na tomto základě formuloval Lassalle svůj železný zákon o mzdě tvrdě, že průměrná míra mzdy v každém národě vždy na to se obmezuje, co v tomto národě dle obyčejů jeho konsumpčních potřebí jest k udržení existence dělníkovy (die gewohnheitsmässig erforderliche Lebensnotdurft) a k užití dorostu. Lassalle vlastně jen vykořisťoval agitačně Ricardův zákon, prohlašuje jej za krutý. Avšak tím, že sám přiznal vliv míry životní na výši mzdy, také příznak krutosti implicity popřel. Formule Ricardova i v rouše Lassallově jest příliš povšechná, nepřihlížejíc zevrubněji k jednotlivým nutným elementům mzdy, které ona musí obsahovati a to v takové výši, aby nabídka „zboží“ práce svou cenou sama se udržovala, čemuž dán (právě dle analogie nákladového zákona) název výrobních nákladů práce (Produktionskosten der Arbeit) nebo též vlastního nákladu práce (Selbstkosten der Arbeit).

Vyšetření toho „výrobního nákladu práce samé“ jest ovšem možno jen určitým přesným postupem abstraktním, u jehož výsledků nikdy nesmíme přehlédnouti logickou povahu jejich jako pravdy abstraktní. Hypothese, s jakou se tu pracuje, jest velmi složitá. Musí se předpokládati:

1. Že jen hospodářské momenty tvoření mzdy ovládají;
2. že v té věci platí výhradně soustava soukromohospodářská,

takže by tu nebylo žádného jiného pramene na doplnění těch kterých nedostávajících se částí, na př. žádných chudinských podpor;

3. že jen dělník (mužský) sám námezdnou prací výživu rodiny opatřuje a nikoli zároveň jeho žena a nedorostlé děti;

4. že spolu jeho práce námezdná jest výhradným jediným zdrojem výživy dělníkovy a jeho rodiny, že tedy tu není vedlejších zdrojů výživy (na př. z majetku, pozemků), resp. že námezdná práce dotčená není sama jen výdělkem vedlejším;

5. že dorost zase v povolání rodičů vstupuje.

Jak viděti, tyto příliš složité předpoklady, se skutečností valně nesrovnalé, theoretickou hodnotu výsledku značně oslabují. Přes to zůstávají cennými aspoň v tom směru, že poskytují zároveň jistou direktivu pro vyšetření o nutné míře mzdy s hledišť ethického. Ano v tom jest nejdůležitější jich význam. Theoretickým vyšetřením abstraktním, jehož předpoklady právě byly vytčeny, zjišťuje se tedy vlastně jenom, pod jakou výší minimální by mzda za určitý způsob práce (na př. za práci obyčejnou větších nákladů přípravních nevyžadující) klesnouti nemohla, má-li jediné mzdou tou samou nabídka práce dotčené se udržeti. Postup toho šetření, jež velmi pečlivě provedl statistik Engel („Preis der gemeinen Arbeit“), jest následující:

Způsobilství k práci počíná se u každého člověka teprve po prožití menší větší řadě let, a netrvá u každého až do konce života. Má-li náklad na zboží zvané práce jediné cenou jeho (mzdou) vskutku býti uhrazen, musí výdělkem periody pracovní, t. j. doby dospělosti, nahrazena býti nejen přiměřená výživa dělníka pro tu periodu, nýbrž i výlohy periody mladosti, nedospělosti (vychování práce), rovněž úživné náklady podmíněné nezbytnými přerušeními práce (nemoci, nezbytné a nezaviněné prázdně, na př. při t. zv. zaměstnáních saisonních, jako je zednictví) a konečně výlohy nastávající z trvalé neschopnosti způsobené úrazem neb jinou příčinou předčasně invalidity nebo normální invaliditou (stářím). Dokud tomu tak není, nelze tvrditi, že práce (třída pracujících) může sama sebe svou mzdou udržeti („uživiti“), čili cena za zboží „práce“ náklad svůj vlastní nenahrazuje a nabídka práce musila by úmrtností, vystěhováním atd. se zmenšiti, až by ta možnost nastala.

Výživa za periody mladosti padá sice na rodiče, ale prostředky

k ní musejí býti prací získány. Proto musí výdělek periody pracovní stačiti, aby náklad výchovaci v minulosti učiněný nahradil, a tato náhrada slouží zároveň jako fond pro výchování budoucí generace pracovníké, která pak zase v periodě své dospělosti kromě své běžné výživy i tento fond k dalšímu výchování svého dorostu vydělati musí.

Mzda dospělého pracujícího dělníka, která by výrobní náklad práce vskutku měla nahraditi, musila by tedy dostačovati, aby poskytla:

1. Náhradu kapitálu výchovaciho a vzdělavaciho v době nedospělosti jeho naň obětovaného (pozvolné splátky a zúročení zbytku);

2. zachování jeho života a síly pracovní po čas periody pracovní;

3. zabezpečení výživy jeho po čas dočasné nebo trvalé nezpůsobilosti k práci.

To však jest prozatím formule ryze hospodářsky pojatá bez ohledu na stav panující míry životní a bez ohledu na způsoby zabezpečení všech dotčených součástí mzdy pro jejich účel.

Vliv panující míry životní jeví se předem v tom, že bude se dle objemu a jakosti potřeb pevným obecným zvykem v třídě dělnické ustálených řídití část mzdy ad 2. naznačená. Avšak i založení rodiny v mezích věku panujícím zvykem ustáleného náleží k míře životní, čemuž tudíž i mzda by odpovídati musila. Skutečnost dále jest taková, že nepodléhají všichni lidé stejnoměrně dočasným přerušením nebo trvalé ztrátě výdělečné způsobilosti pracovní. Když tedy u jednotlivců nastane příliš brzo nějaká vážnější dočasná nezpůsobilost k výdělku účinkem nemoci nebo nezaviněné prázdně nebo příliš záhy se dostaví nezpůsobilost trvalá následkem předčasné invalidity nebo i smrt dělníka, nebyly by obnosy k účelům 1.—3. potřebné zabezpečeny ani třeba při sebe větší mzdě, pokud by dělník odkázán zůstal střežati potřebný fond pouhou svépomocí individuální (t. j. nenáhlými pravidelnými vklady úsporními). Lze však účelům těm bezpečně vyhověti pomocí pomoci dělnictva ve způsobu společného vzájemného pojištění.

Tím méně se požadavek formulovaný pod č. 1.—3. takto: Má-li mzda, kterou dělník vydělá po čas dospělosti, dostačiti, aby „vý-

robní náklad práce“ byl uhrazen, musí stačiti na úživu míře životní přiměřenou po čas práce pro dělníka i rodinu, zabezpečující pravidelnou náhradu pracovních sil úmrtími odpadajících, tudíž spolu na praemie pojistné k tomu potřebné, aby si pojistil dělník:

a) Prostředky k výchování dorostu pro případ své smrti, předčasné invalidity neb dočasné nezpůsobilosti;

b) dostatečnou výživu sobě samému pro případ invalidity předčasné nebo přechodné nezpůsobilosti a pro stáří.

Z toho vysvítá především, že „výrobní náklad práce“ a jemu přiměřené minimum mzdy jest tím větší,

a) čím delší jest doba neproduktivní (příprava, studia) a čím větších výchovacích nákladů dorost pro následování v témže povolání potřebný vyžaduje;

b) čím více jistá práce sama o sobě nebo za jistých okolností síly absorbuje a tudíž i vydatnější jich náhrady vyžaduje;

c) čím výše stoupnou ceny potravin v mezích míry životní nutných; a konečně

d) čím nebezpečnější jest ta která práce pro život a zdraví (neboť průměrným větším počtem dnů choroby nebo průměrnou kratší dobou života v takových živnostech skutečná pracovní doba se zkracuje i musejí tedy výše udané obnosy potřebné i za kratší čas býti získány).

Srovnávají-li se skutečné poměry mzdy s těmito abstraktně vypočítanými požadavky, zbudovanými vlastně na soukromohospodářské zásadě základní: dávka za dávku, shledá se, že skutečná mzda namnoze nedosahuje výše, jaká dle toho, co zde uvedeno, jest potřebna, aby „výrobní náklad práce“ byl uhrazen, čili jinými slovy, že platná soustava soukromohospodářská v tomto oboru nedospívá k plné důslednosti své vlastní podstaty.

Především dá se stlačiti obnos na vlastní úživu dělníka potřebný až na minimum k fyzické existenci nutné, i podaří se to tím snáze, čím méně jsou vyvinuty a upevněny zvyky konzumpční. To arciť samo sebou není ještě v odporu s výše uvedenou naukou abstraktní, neboť by tu právě nebylo upevněné vyšší míry životní. Leč jinak již jest, když jsou tu vedlejší soukromohospodářské zdroje výživy (na př.: íkalcí námezdní, mající vlastní domky a pole, mladiství dělníci a dělnice samostatně vydělávající, ale ještě při

rodině živění atd.). Rovněž tak stlačiti se může až pod míru potřebnou obnos na vydržování rodiny a vychování dorostu potřebný. Doplňkem mzdy v prvém i druhém směru nedostatečné bude po př. výdělek ženy připoutané k výdělkové práci na úkor rodinných povinností nebo dětí předčasně k výdělku přidržovaných, po případě zase jiné soukromohospodářské prameny výživy, kam náleží případ, když dělnictvo část své výživy má z pozemků vlastních nebo najatých; i nepoctivé způsoby doplnění mzdy jsou možny, ba nedostatečná mzda k nim svádí (zpronevěření suroviny). Rovněž může býti mzda pod řečené minimum stlačena, když v nějakém oboru práce tvoří převahu dělníci svobodní, t. j. na výživu rodiny neodkázání. Jen v opačném případě vyšší mzdy ženatých přijdou k prospěchu i menšině neženatých.

Kdykoliv arci takové snížení mzdy pod udané nutné minimum při některé vrstvě dělnictva se objeví, aniž jest nahrazeno odjinud, bývá vždy spojeno s degenerací té celé vrstvy, neboť následkem toho snížení klesá fysická, intelektuální i mravní síla její. Kde mzda nedostatečná postrádá vůbec doplňků naznačených nebo doplněna bývá neúplně, způsobuje zvýšenou morbiditu a mortalitu (poměrně zvýšenou frekvenci nemocí a úmrtí). Hledíme-li k různým druhům práce, tož nejsnáze se dá snížit mzda až na obnos k fysické existenci nezbytný u třídy obyčejných (nevyučených) pracovníků (nádenníků), kteří zvláštní odborné předpravy nepotřebují. U prací, jež předpokládají obšírnější odborné předpravy, ustane nabídka práce, nestačí-li mzda k úhradě větších výchovacích nákladů pro dorost a k úživě přiměřené míře životní té společenské vrstvy, které pracovníci oni náležejí.

Úřední sazby mzdové.

Úřední sazby mzdové pro obory zaměstnání soukromohospodářských (tovaryše, čeledí) objevují se velmi záhy, zvláště po 30leté válce, dříve ještě v Anglii, a to obyčejně z té příčiny, že mzdy následkem prořídle populace po válkách stoupaly.

V nynější době platí tytéž zásady o úředních sazbách mzdy, jako o úředních sazbách cen, tedy zejména:

a) Jest to forma zcela přirozená pro hospodářství kolektivní, zvláště veřejná. I potkáváme se právě zde s regulací mzdy poměrně nejlepší, neboť:

α) Přechodná nezpůsobilost pracovníka (státního, zemského, obecního úředníka nebo služebníka) nemívá zpravidla na pravidelnou výplatu mzdy (služného) účinku, ježto mzda mu běží v nemoci stále;

β) pro trvalou nezpůsobilost jeho i pro případ smrti postaráno bývá namnoze systémem výslužného, jakož i pensí vdovských a sirotčích. Výslužné úředníka a pense vdovy nebo sirotků jeho není však nic jiného než výplata části mzdy zadržené až do té doby, kdy trvalá nezpůsobilost nebo smrt pracovníka nastane.

Docílili v nejširším oboru mzdy upravení aspoň v účinku podobného, byť ve způsobu provedení rozdílného (t. j. časté možnosti střídání zaměstnavatele a zaměstnání přízpůsobeného), jest účelem moderní organisace pojištění dělnického.

b) V oboru soukromohospodářském bývá nyní jen výmínečně úřední sazba zaváděna vůči takovým osobám, které podnikatelsky jisté služby nabízejí (ať už pak je sami nebo zřízení svými vykonávají), a to, když sazba tu jest korektivem proti možnému zneužití právního monopolu (notář), když konkurence není sice vyloučena, ale střídavé vykořisťování jedné strany druhou příliš jest na snadě a obecnému prospěchu by bylo na újmu (fiakři, drožky, průvodci turistů a t. p.). Za to veřejné sazby pro smluvený poměr pracovní v novější době se nenaskytují, leč výjimkou na západě evropském, zvláště v Anglii a Francii, kde zvláště obce při zadávkách ofertních kladou někdy podmínku určité minimální mzdy pro dělníky při práci příslušné zaměstnané (na př. při stavbách).

IV. Renta zvláštní či přednostní, zejména pozemková.

(Schäffle: Theorie der ausschliessenden Absatzverhältnisse.)

To, co se zve rentou zvláštní či přednostní (Extra-, Vorzugsrente, dle Schäffla prostě „Rente“), není žádným samostatným druhem důchodů, tyž byly ve výkladech právě předcházejících vyčerpány, nýbrž rozumí se tím všechny případy, kde v jednotlivých odvětvích výrobních kterýkoli z uvedených tří druhů důchodů se trvaleji povznášejí nad míru v dotčených odvětvích průměrnou. Byla-li totiž dříve řeč o stejnoměrnostní tendenci zisků podnikových a úroků kapitálových (obdobně i mzdy), tedy to platilo o průměrech, které se vyskytují v poměrné výši zisku celých větví podnikání nebo růz-

ných místních obvodů jejich provozování, o průměrné výnosnosti jistých způsobů uložení kapitálových nebo úrokové míry rozdílných „peněžních trhů“, o průměrné výši mzdy v celých odvětvích zaměstnání nebo rozdílných jejich územních obvodech. Různosti v řečených průměrech způsobují tendenci vyrovnávací; než tyto průměry (odborové neb obvodové) každý o sobě mohou býti výsledkem více méně značného počtu individuálních důchodů velmi různé výše poměrné, aniž jest uvnitř téhož oboru neb obvodu nějaké vyrovnání těchto individuálních rozdílností možno, poněvadž ony se zakládají v osobitých zvláštnostech (pokud jsou vyšší, tedy přednostech) toho kterého výrobního činitele. Tedy na př. průměrná výše zisku může v jednom odvětví podnikání, dejme tomu při výrobě strojů v celé zemi nebo dvou různých celních územích, býti proti námahám, riziku, nepřijemnosti toho povolání atd. značnější než v jiných odvětvích a různých územních obvodech provozování. Nastane tedy snaha odvracet se od těchto posléz řečených a obracet se k onomu, po případě snaha přenášeti provozování z území, kde jest méně výnosné, do toho, kde je výnosnější, pokud překážky přechodů takových výše již zmíněné to dopustí. Ale v každém ze všelikých těchto odvětví nebo jejich obvodů provozovacích bez ohledu na průměrnou výši zisku jejich budou podniky jednotlivé, kteréž vynášejí více než jiné téhož odvětví nebo téhož místního obvodu, a to proto, že jsou na př. lépe technicky zařízení, že požívají zvláště dobré pověsti u odběratelstva, že jejich podnikatelé jsou zvláště dovední a čilí atd. I může stupnice takových rozdílností od nejvyšších stupňů až k nejnižším, kde vůbec zisk pomíjí, býti velmi bohatá. Nejvyšší nadprůměrné stupně reprezentují pak ony případy, jež máme tu na zřeteli, to jsou právě případy „zvláštní neboli přednostní renty“.

Aby tedy bylo lze mluviti o zvláštní neboli přednostní rentě, třeba jest vycházeti od jednotlivých odvětví podnikání, jednotlivých oborů ukládání kapitálového, jednotlivých větví námezdní práce nebo určitých územních obvodů jejich; v těch mezích objevují se důchody nadprůměrné výše a mají svou příčinu ve zvláštní přednosti (výhodnosti, vydatnosti) toho kterého výrobního činitele, takže příslušný vyšší důchod má podklady trvalejší, nikoli tedy pouhou nějakou zevní, nahodilou a zcela přechodnou příčinu.

Není tedy přednostní renta (řečený nadprůměrný důchodový

příjem) zvláštním druhem důchodu, nýbrž jen nadprůměrným zvýšením z trvalejší příčiny vyplývajícím, kteréž u všech tří základních druhů důchodových je možno a se naskytuje. Tak zejména:

1. Při důchodu podnikovém bude její příčinou zvláštní dovednost podnikatele, buď že dovede včas a lépe než jiní předvídati potřeby obecnstva, nebo že sobě vybral zvláště vhodné stanovisko (jest „na ráně“), že dobře umí zorganizovati síly produktivní, že získal podniku dobrou pověst solidní obsluhou atd.;

2. při důchodu z práce bude následkem vzácnosti jisté síly pracovní, ať příčinou této je zvláštní talent (tenor) nebo zvláštní dovednost zjednaná plíli a výcvikem;

3. při důchodu kapitálovém zakládá se bude renta zvláštní v jistých přednostech kapitálu použitého, na př. ve zvláště dokonalém stroji, zejména pak objevuje se při kapitálech nemovitých jako následek jistých vlastností půdy nebo výhodné polohy.

Ač se předpokládá vůbec příčina trvalejší, přece zase může poměrné trvání zvláštní takové renty býti rozdílné a nemenší rozdílnost panuje v příčině přenositelnosti takových přednostních rent na jiné osoby. Tak lze rentu pozemkovou úplatně přenést na pachtyře, úplatně ji postoupiti, v ceně pozemku kapitalisovanou i prodati, ale zvláštní rentu podnikatelskou na podnikatele jiného zpravidla nelze přenést, leč by tu působila již upevněná dobrá pověst v obecnstvu získaná.

Namnoze, ač ne vždy, zejména ne vždy při t. zv. rentě pozemkové, jeví se renta jako odměna zvláštních hospodářských zásluh (odměna za dokonalejší ukojení lidských potřeb); naděje na ni bývá podnětem ku zdokonalení a pokrokům ve výrobě, což obě dohromady naznačuje Schäffle jako zvláštní charakteristickou funkci rentovou (Rentenfunktion). V této funkci rentové, ustavičně činné pobídce k pokrokům, jeví se charakteristický, v jiných tvarech zřízení společenského nesnadno nahraditelný činitel platného zřízení, tak důležitý, že se o zachování působnosti její zajímá sám stát tím, když jednotlivcům na odměnu zásluh hospodářských i jako podnět k novým donucovacími ochrannými prostředky právními na jistý čas nebo trvale poskytnutými rentu garantuje, je-li obava, že by při soutěži úplně volné rentová funkce.

mohla se zameziti. Příklady: ochrana autorská, literární i průmyslová, patenty na vynálezy, ochrana vzorků, firem a známek.

Dle toho, co uvedeno, bude lze lišiti renty přednostní:

1. Co do oboru důchodového: podnikatelské, kapitálové, pracovní;

2. co do pramene: renty původu předmětného (t. j. z povahy nějakého hmotného výrobního prostředku, jeho polohy atd. plynoucí) a původu osobního (talent, píle);

3. co do trvalosti: více nebo méně trvalé;

4. co do přenosnosti: přenesitelné (scizitelné) a nepřenesitelné;

5. co do záslužnosti: zásluhové a bezzásluhné.

Prakticky nejdůležitější a ze všech druhů renty nejdříve ve svých zvláštnostech pozorovaná jest renta pozemková, plynoucí z vyšší hospodářské výhodnosti určitých pozemků, která u vlastníka, jenž sám spravuje pozemek svůj, nevystupuje téměř nikdy nesmíšeně a ryze. Jeť smíšená se ziskem podnikatelským i s důchodem z movitých jeho kapitálů v rolnictví užitých i z práce jeho. Poměrně nejčistěji vystupuje v t. zv. pachtovním, ač i zde smíšená bývá s úroky za všeliké kapitály inventární (fundus instructus) pachtýři k použití spolu přenechané.

„Renta pozemková“ ve smyslu přednostní renty objevuje se tedy pouze u pozemků relativně výhodnějších, a to buď přirozenými přednostmi (úrodnost, zvláštní bohatost na vzácné horniny, léčivou vodu a pod.) nebo polohou k trhu resp. ruchu obchodnímu. Dle různých druhů hospodářského určení pozemků příslušných liší se zvláštní renta polní (Bodenrente, Ackerrente), lesní (Waldrente), domová (Baurente) a hornická (Bergbaurente).

a) Renta polní. V důchodu, jenž z polí pochází, objevují se nestejnosti, jichž příčina jest tato: Při stejné dovednosti hospodářově nevytěží se z pozemků různé úrodnosti s touž obětí práce a kapitálu stejné množství těžče druhů plodin. Také vzdálenost pozemku od trhu zvyšuje výrobní náklad jeho plodin. Na trhu mají plodiny každého jednotlivého druhu při téže jakosti jednotnou cenu, nechť jsou z pozemku úrodného či neúrodného, blízkého či vzdáleného. Cena totiž na trhu řídí se dle nákladu výrobního na pozemcích co do úrodnosti nebo co do polohy nejméně výhodných, které však musejí se vzdělávati, aby se vyhovělo danému stavu účinné poptávky (srovn. o nutném nákladu

výrobním). Kdo za výhodnějších podmínek vyrábí, obdrží tedy v ceně svých výrobků přebytek nad náklad výrobní, jakéhož přebytku majitelům rolí nejméně výhodných, ovšem ani vlastník role úrodnější z rolí méně úrodných, se nedostane. Tato renta patrně netvoří část nákladu výrobního ve smyslu soukromohospodářském, nýbrž právě naopak jest následek té okolnosti, že cena tržní u jisté části vyrábětelů převyšuje jich náklad. Pojem „renta pozemková“ neznačí tedy celý důchod z pozemku, nýbrž jen tu část jeho, již někteří vlastníci berou účinkem okolnosti, že pozemky jejich jsou výhodnější než pozemky ostatních. Tato větší výhodnost zakládá se buď v lepších přirozených vlastnostech pozemku nebo v příznivější poloze jeho k trhu. Mluví-li se o lepších přirozených vlastnostech pozemku jako příčině větší renty, nesluší při tom mysliti hlavně na množství a druhy látek sloužící výživě rostlin, neboť látky ty dají se vyčerpati podobně jako zásoba rudy nebo uhlí v dolech, s tím jen rozdílem, že se zpravidla vyčerpají pěstováním rostlin a že se látky tím půdě vzaté zase mrvením nebo přijímáním součástek z atmosféry dají nahraditi. — Při pojmu „úrodnosti“, pokud ona jest elementem renty, má tudíž nemalý význam fysikální povaha ornice (hutnost a jiné mechanické její vlastnosti), povaha spodní vrstvy pod ornici (propouští-li snadno vláhu atd.), snažší či méně snadné větrání, okolnost, jak půda udržuje vláhu a teplo atd.; neméně závažným jest pak i tvar povrchu zemského (míra spádu a strana, kam jde sklon, zda na sever atd.). Při stoupající potřebě zvýší se výtěžek půdy obětmi práce a kapitálu (vyrábí se intenzivněji). Avšak dospěje se tu záhy ku hranici, od které počínajíc každé další zvýšení úrody podmíněno jest více než poměrnou obětí kapitálu a práce. Čím horší jest půda, tím dříve tento účinek se dostaví, takže stoupající intenzivnost produkce rozdíl mezi přirozeně výhodnými a přirozeně nevýhodnými pozemky zvětšuje. I kapitály, které se obětují na trvalé meliorace půdy (zavodnění, odvodnění, čištění od kamení), jimiž tedy uměle půdě ty vlastnosti se dodávají, které pozemky jiné již následkem svých přirozených poměrů původně mají, mohou tudíž v dalším postupu, když intenzivnost produkce rentu z úrodných pozemků zvětšuje, státi se rovněž příčinou renty, t. j. vyššího důchodu z pozemků meliorovaných, než jaký by byl přiměřen prostému zúročení oněch kapitálů, jež na

meliorace byly věnovány. Potud pak mluvíti lze i při rentě pozemkové o funkci rentové ve smyslu naznačeném, neboť tento výsledek způsobil rolník sám. V takovém případě má však renta polní již spolu povahu renty podnikatelské, výhradně tento ráz má ve všech případech, kde se zakládá větší výnosnost pozemků na vlastnostech hospodáře.

Poloha k trhu stává se důležitou příčinou stoupající renty, tvoří-li se poblíž pozemků veliká střediska poptávky (velká města), nebo vzniknou-li v sousedství pozemků jistých dokonalejší prostředky dopravní (průplavy, železnice). Právě renty toho původu však změnami v soustavě komunikační a rozvětvení její sítě podléhají nemalým změnám.

Pokud tudíž dva pozemky v možnosti renty mezi sebou se srovnávají, předpokládá se, že je dovednost vzdělavatelů jejich stejná; nevyhovuje-li skutečnost této podmínce, nemusí tu býti vlastní renty pozemkové, nýbrž podnikatelská. Kromě toho však jsou též případy, že renta u jednotlivých vlastníků pozemků i v celých krajinách podléhá změnám z příčin, které leží mimo vůli a působnost vlastníků, zejména může renta pozemková in concreto též klesati, a to:

1. Následkem zdokonalených prostředků transportních, pokud se jimi ruší účinek vzdálenosti pro jiné posud nepříznivý a možnost intensivní výroby na prostory odlehlejší se rozšiřuje a tedy rozdíl v ceně obilní z pozemků vzdálenějších a bližších se stlačuje. Jelikož při tom zpravidla i nová střediska odbytu se tvoří, může při tom arci zároveň na jistých místech výrobních cena stoupati a tedy i renta se teprve dostaviti. Jen variantou toho případu jest možnost dovozu z ciziny za nižší cenu, než obnáší dosavadní náklad na domácích pozemcích nejméně výhodných, snižujef se tak vůbec renta pozemková v zemi, do které ten dovoz jde (ny-
nější krise obilní).

2. Všeobecnými opravami v technice rolnické stlačuje se renta, neboť dostačí pole výhodnější k zásobení celku, nejméně výhodné musí buď se zanechati nebo vzdělávati extensivněji, t. j. způsobem, jenž méně kapitálu a práce vyžaduje, avšak také v zápětí má průměrnou menší sklizeň a poskytuje menší důchod.

Renta pozemková dá se kapitalisovati a fakticky obecně se kapitalisuje tím způsobem, že se prodá pozemek za cenu, která

jest přiměřená sumě, již obdržíme, když celý důchod z pozemku (tedy včetně renty) dle běžné míry úrokové kapitalisujeme. Nový nabyvatel pozemku nebéře pak již zvláštní rentu, leč by dalšími změnami v poměrech byla nově způsobena. Z toho již plyne, že stoupající renta směnnou hodnotu pozemku zvyšuje, klesající snižuje. Ve svobodných soustavách agrárních, když pozemky mění své vlastníky bez obmezení dřívějších řádů právních a stejné právo spoludědické nutí k vypořádání na základě odhadu skutečné hodnoty, jeví se renty pozemkové, pokud tu byly, zcela nebo z části vykoupnými, přestávají tedy v rukou přítomných vlastníků vůbec nebo aspoň z části.

Od pozemkové renty ve smyslu právě udaném, kteráž vyplývá z různých velikostí nákladu výrobního naproti ceně produktu na trhu jednotné a pro všechny provenience téže jakosti stejné, sluší dobře lišiti případ jiný, který bývá mylně s tímto zde směřován. Jest to případ, že pozemky vůbec jsou poměrně vzácné a jest po nich veliká poptávka, takže se odhodlávají ti, kdož pozemky k rolnickému obdělávání jako základ své jinak nemožné existence hledají, k placení vyšší náhrady za propůjčení jejich, než je přiměřeno velikosti renty ve smyslu výše udaném, již dotčený pozemek může poskytnouti. Tato zvláštní náhrada má pak ráz renty monopolní, jež se zakládá na vlastnictví soukromém, kdežto renta ve smyslu výše dotčeném, jež může býti nazvána diferenční, vyplývá z přirozených vlastností nebo podmínek pozemku a neobjevuje se pouze při vlastnictví soukromém, nýbrž jest zjev stejně nutný i při pospolitém, zkrátka za všechkoliv právních řádů nebo zřízení společenských.

b) Renta lesní nebude zpravidla následkem rozdílné úrodnosti půdy, nýbrž — *ceteris paribus* — výsledek nestejně vzdálenosti od trhu resp. od přiměřených prostředků dopravních (dotud jest pozemkovou); jestliže je následkem zvlášť dovedné systemisace lesa, jest pak podnikatelskou.

c) Renta dolová (báňská) může míti svou příčinu jednak v různé vydatnosti ložisek, jednak v různé vzdálenosti jejich od míst odbytu hornin. Klesá-li cena hornin, klesá i renta dolů výhodných, nevýhodné pak doly, pokud neustanou v produkci, pracují se škodou a snadno dají se strhnouti k t. zv. drancování (Raubbau) t. j. vybírání jen bohatých míst.

d) Domová renta ve městech souvisí s různou vzdáleností domů od středu městského ruchu, t. j. od těch míst, kde ruch městský nejvíce se soustřeďuje, a od těch ulic, kterými se hlavní proudy vozů a chodců berou, kde tedy lidé nejvíce za byty nájemné obětují nebo kde, pokud jde o cenu staveniště, vyšších nájemných lze očekávat. Kdežto při rentě pozemkové cena všech plodin určitého druhu a téže jakosti na daném trhu jest stejná a jen rozdíly nákladů výrobních jsou příčinou rent a jejich rozdílné výše, jest naopak v různých polohách města v pásmech obchodnímu ruchu bližších i ve vzdálenějších při stejné výstavnosti a výpravě domů náklad výrobní stejný (a tedy i zúročení a amortisace stavebního kapitálu), ale nájemné (tedy cena užitků) různé. Sluší tedy lišiti domovou rentu od části nájemného v elegantních a rušných částech města, která je pouhou náhradou za nádhernější a pohodlnější úpravu bytů a krámů. Při této domové rentě objevují se však časté konjunkturální změny, když se na př. hlavní středisko nebo čára obchodu pošine — ovšem i hojně příležitosti ku spekulaci stavební i ku spekulacím obchodům ve staveništích, když nastává nebo trvá tíseň bytová za stálého přílivu venkovského obyvatelstva do těch kterých měst a jich okolí. I ona arci při hojném obchodu v městských nemovitostech často se kapitalisuje (t. j. pro kupce jako renta se amortisuje), ale zase nejsnáze tvoří znova. Živel náhody a nezaslužnosti jest tu poměrně nejhojnější. (Srovn. knihu Horáčkovu v knihovně Sborníku věd právních a státních.)

Dogmatický vývoj učení o rentě pozemkové.

První učení o ní hledati sluší u fysiokratů (na něž měl vliv Cantillon). Oni měli za to, že jedině rolnictví způsobuje t. zv. čistý výtěžek, t. j. že jediný rolník je s to, aby vyrobil více statků hmotných, než je potřebí k úživě jeho. Tento čistý výtěžek (produit net) připadá vlastníkovu (jako takovému), jenž z něho se živí, daň státu platí a po případě meliorace půdy zavádí. Ostatní věve hospodářské výroby, zejména průmysl a obchod, jen tolik důchodů poskytují, co k úživě provozovatelů jich jest potřebí, ony tedy výtěžkem svým jedině náklad výrobní uhrazují, nic přes to více neposkytujíce (tedy žádný produit net); právě proto nenazývá je fysiokratism produktivními, tuto vlastnost vyhrazuje jedině výrobě

prvotné, in specie rolnictví. Z učení fysiokratického o t. zv. produit net vyvinuje se pak postupně učení o rentě diferenční, kteréhož u Smitha ještě není. On totiž jednak učí, že renta pozemková je následek stálé převahy poptávky po produktech polních nad jejich nabídku, nepřihlížeje blíže k rozdílům v nákladu výrobním způsobným rozdílnou úrodností a výhodností polohy, jednak vykládá původ zvláštního pozemkového důchodu jako následek zavedení vlastnictví pozemkového, kterěz dopouští vlastníku požadovati na tom, jemuž pozemek ku vzdělání na vlastní vrub přenechává, zvláštní náhradu, důchod pro vlastníka bezpracný. U něho jest tedy renta pozemková sice zjev u všech pozemků se vyskytujících, jako předpokládají fysiokraté, ale on už nelpí na představách o výlučné produktivnosti pozemků v jejich smyslu.

Vlastní objevitelé nauky o rentě pozemkové, která pak dlouho názory ovládala, jsou teprve nástupci Smithovi, West, Anderson a především Malthus a Ricardo, kterýžto posléz řečený dovedl výsledky učení o rentě pozemkové nešťastněji formulovati, takže zpravidla on jako klassický osnovatel nauky o rentě pozemkové bývá citován.

Ricardovo učení má na zřeteli obvyklé rozeznávání tří činitelů výrobních a pokládá rentu pozemkovou vedle důchodu z kapitálu a vedle mzdy za třetí samostatný druh důchodu zakládající se v „prvotních nevyčerpatelných silách půdy“. Vznik renty Ricardo vykládá tím, že zprvu se vzdělávají jen pozemky nejúrodnější, s rostoucím pak obyvatelstvem musejí se vzdělávati i méně výhodné; cena plodin stoupá, z čehož pro majitele rolí úrodnějších zvláštní přebytek nad náklad výrobní vyplývá, kdežto role kategorie nejposlednější žádné renty vůbec neposkytují. Stoupání populace má tedy za následek obecné stoupání obilních cen a spolu stoupání renty ve prospěch všech majitelů pozemků, vyjmouc kategorii nejposlednější ještě vzdělávanou. Tím však musí také mzda stoupati (dražší potraviny), což jest možno jen na újmu důchodu kapitálového (ve smyslu kapitálové definice klassické školy), takže pozemkářovu výhodu ze stoupající renty neodstůně dělník, nýbrž kapitalista. Odtud protiva mezi pozemkářskými prospěchy — landed interest — a prospěchy movitého kapitálu — money interest.

Vylíčená povaha renty pozemkové uvažované jen jako „bezpracný zisk“ stala se základem útoku na vlastnictví pozemkové

u 1. zv. reformátorů vlastnictví pozemkového (po německém prostě Bodenreformer), kteří chtějí buď vůbec soukromé vlastnictví na pozemcích nahradití pospolitým, nebo aspoň kořist z rostoucí renty zabezpečití pospolitostí (státu event. při domové rentě obci) v podobě zvláštního zdanění i jinými podobnými způsoby. (Nejproslulejší „reformer“ jest Henry George, spis „Progress and poverty“.)

Tak stala se t. ř. Ricardovská nauka rentová zdrojem nejostřejšího odporu proti platným řádům. Nepopratelno jest, že rozdíly v přirozené výhodnosti pozemků nebo v poloze jejich k trhu zdrojem rentových zjevů jsou a že na př. u domů a staveníšť městských se náhodové zisky a spekuláční kořistění z jejich možnosti často objevují tak výstředně, že mnohé důvodné pochybnosti vznikají proti platnosti zásady „laissez faire“ v oboru tom. Leč právě u renty polní, hlavního předmětu nauky Smithovské i Ricardovské, byly by útoky dotčené podstatny jen potud, pokud by byl správným „historický“ předpoklad dotčených autorů. To však byly pouhé pseudohistorické fikce těchto spisovatelů, jaké u ryze racionalistických badatelů často se naskytovaly. Sám předpoklad Ricardův o postupném vzdělávání pozemků méně a méně úrodných jest nesprávný. Carey provedl již proti tomu, že při kolonizacích nových počínají se vzdělávati pozemky méně úrodné ve vyšších polohách, protože úrodnější nížinné bývají porostlé, sbahněné atd. a musí tedy teprve lidskou prací ke kultuře býti připraveny. Ani se vznikem soukromého vlastnictví pozemkového renta polní nutně nevzniká, přihlíží-li se k tomu, že při původních rozdělech půdy bývalo o to dbáno, aby každý dostal podíly v různých částech obůru obecního, polohou i úrodností příznivých i méně příznivých (srovn. Politiku národohospodářskou). Tím arci nemá býti popřena ani možnost rentových zjevů při pozemcích různé úrodnosti ani možnost bezzáslužného stoupání rent při stoupání cen plodinových, nelze-li zejména pro přirozené překážky nebo i umělé (cla) vyrovnání jejich s cenami ciziny levněji vyrábějící způsobiti. Celkem budou však přece rozdíly rentové z přirozené povahy pozemkové vyplývající v mladých poměrech kulturních (nových kolonizacích) překřejší, hlavně jako rozdíly ve výnosnosti různých krajín, než v zemích kultury staré, kde:

1. Pozemky jsou obecně prosyceny dílem vzdělavatelské píce i

staleté, rentové zjevy, pokud se objevují, tedy jsou následkem jejím, ona sama pak právě podmíněna vlastnictvím soukromým, protože by jinak oběti řečené nikdo nepodstupoval.

2. Tyto renty během dob nepodléhají pravidelnému stoupání, nýbrž častým posunům následkem změn v dopravních zařízeních i dočasnému obecnému klesání následkem rozšiřování trhu a usnadněné soutěže krajů vzdálenějších.

3. Soutěž sama za vítězství peněžního hospodářství a pronikání podnikatelského momentu do rolnictví dává v rolnictví stále větší místo rentovým zjevům podnikatelským (zásluhovým), zejména zdokonalováním techniky výroby, melioracemi atd.

Celkem tudíž platí o rentě polní, že postupem vzdělanosti živel zásluhový v ní nabývá platnosti stále větší a rozsáhlejší naproti nezásluhovému.

ODDÍL II.

DŮCHOD ODVOZENÝ.

Důchodem odvozeným zoveme každý takový, jehož se někomu dostává ne jako podílu za účastenství při výrobě (resp. i organizacích oběhových), nýbrž bez takového účastenství od jiné osoby a to bezprostředně nebo prostředně od takové, která nabývá původního důchodu (z propůjčení práce nebo kapitálu nebo z podnikání). Obsah toho pojmu bude však užší nebo širší podle toho, uznáváme-li za statky hospodářské také ryzí osobní výkony čili nic. Kdo jenom přiznává hmotným statkům, jež nejsou na snadě množstvím v mezích potřeb neobmezeným, vlastností statků hospodářských, ten musí také pojem důchodu původního obmezovati na obory, kde jde o výrobu nebo oběh hmotných statků. Pak mu vypadnou důchody všech, kdo ryze osobní výkony na svůj vrub nebo námezdně poskytují, z oboru důchodů původních a bude mu v obor důchodů odvozených zahrnouti též důchody lékařů, právních zástupců, úředníků všeho druhu atd. Kdo připouští pojem výkonů jako „statků“ a „prací“ hospodářských, tomu se naopak také obor důchodů původních valně rozšíří. Zbude však i přes to mnoho důchodů odvozených. Příklady takového odvozeného důchodu jsou kromě důchodů za ryze osobní služby v hospodářství spotřebním (domácnosti) ještě tyto: appanáže, nadace, důchody dané věnem, osobní almužny, osobní podpory, jsou-li pravidelné atd.

Toto nabývání důchodů souvisí s jednáními jednotlivců, která také jsou hospodářskými, ale která zakládají se na pravém opaku osobní zisknosti (egoismu), totiž na altruismu, t. j. úmyslných vědomých obětích na prospěch osob jiných. V theorii národohospodářské (tedy na rozdíl od pouhé nauky praktické) vykázal ponejprve Schaffle těmto jednáním altruistickým soustavné místo, rozeznáváje tři organizační zásady hospodářského života: soukromohospodářskou (spekulativní), veřejnohospodářskou a zásadu liberalitu (štedrosti, věnování). Karitativné (caritas) obětování statků ve prospěch osob jiných objevuje se v každé době, ač ne v každé době stejně intenzivně a ku stejným účelům. Zvlášť mocnými podněty k němu bývají náboženská vroucnost (velkolepý rozsah církevního chudinství ve středověku, missionářské ústavy a rozšíro-

vání biblí v nové době se strany Angličanů, učení křesťanské samo veskrz altruistické) nebo pohnutky národní a vlastenecké (sbírky a dary k národním účelům) i též všeobecně humanitní (knihovny, vzdělávací a dobročinné ústavy, sbírky při velkých živelních pohromách a nešťěstích). Vycházejí pak altruistické skutky od jednotlivců bezprostředně nebo od spolků zvláště k tomu založených (dobročinné spolky). Jestli tedy celý process tvoření důchodů obhádnouti chceme, musíme i k těmto zjevům zřetel svůj obrátiti.

Ukojení potřeb vůbec ve společnosti lidské provádí se buď:

a) Způsobem soukromohospodářským, který jsme dosud na zřeteli měli, v tvarech jeho egoistických i mutualistických, nebo

b) způsobem obecnohospodářským a zde zejména veřejnohospodářským (stát, obec, země) nebo konečně

c) způsobem karitativním.

Všecky tři způsoby za účelem ukojení potřeb lidských se na vzájem doplňují. Tak zejména karitativní (altruistické) činnosti slouží namnoze potřebám, které by soukromohospodářskou cestou nebo veřejnohospodářskou cestou buď vůbec se neukojily nebo ne dosti náležitě. Tak na př. přejímá často obětavost soukromá (v širším smyslu) opatření jistých ústavů, o které z jakýchkoli příčin správa veřejná se nestará nebo starati se nemůže (musea, odborné školy, vědecké expedice, stipendia, ústavy pro vychování zanedbaných dětí), dobročinnost soukromá platně doplňuje chudinství veřejné, neboť toto musí se prováděti dle jistých regulí, nemůže vždy úplně vyhověti zvláštnostem individuálních případů atd. Zároveň dodává altruistické upotřebením mravního posvěcení vysokým důchodům a stírá tím jejich sociálně nebezpečný charakter. V tom jest význam t. zv. (morálních) „povinností majetku“.

Jako soukromá almužna tak i veřejná podpora chudinská jest pro obdařené odvozeným důchodem. Právě tento obor odvozených důchodů ve mnohých případech národohospodářsky a sociálně jest závažný. Veřejné, t. j. od státu nebo od jeho samosprávných částí (zemí, obcí atd.) pěstované chudinství bylo za rozličných dob nestejně upraveno a posuzováno. Ve středověku takřka ho nebylo. Hlavním orgánem chudinských podpor byla církev. Vítežstvím reformace, se kterým spojena byla v příslušných státech konfiskace církevního majetku, urychlil se přechod chudinství na veřejnou

správu, a to přikázána správa chudinská menším správním obvodům, hlavně obcím.

Ve stol. 18. vyvinulo se ve Francii učení o tak zv. právu na existenci, t. j. učení, že státu náleží, aby se postaral o výživu svým občanům buď opatřením práce osobám k ní způsobilým nebo podporou ku práci nezpůsobilým (Montesquieu). Reakcí proti tomuto učení, podporovanou jistými zlořády ve správě anglického chudinství, a v souvislosti se svou naukou populační opřel se Malthus (srovn. jeho populační theorii) všemu veřejnému chudinství vůbec, uče, že podpory chudinské svádějí ku proletářskému rozplemeňování, kdežto by dostačilo obmezení přírůstku populace mravní zdrženlivostí zvl. v kruzích dělnických, aby dělnictvo dostatečné důchody si zabezpečilo. Malthus tedy příčiny chudinství viděl veskrze v individuálné vině tak řečených nižších společenských tříd, nepřiměřeně se rozplemeňujících. Z toho názoru vyvinulo se t. zv. policejní stanovisko v oboru veřejného chudinství, t. j. mínění, že sice zásadně vůbec neoprávněny jsou veřejné podpory chudinské, ale že jen z důvodů policejních, t. j. aby hladová chudina se nedopustila skutků rušících veřejný pořádek, tedy z pouhých důvodů prospěchových sluší jí to dáti, co k fyzické existenci jednotlivce jest nezbytno (srovn. Mohl: Polizeiwissenschaft).

V nové světlo přivádí se učení o chudinství veřejném spojením s naukou o mzdě v učení, které zejména obšírně vykládal J. G. Hofmann, uče, že ve mnohých oborech práce mzda nevystačuje na uhrazení toho, co se nazývá „výrobním nákladem práce“, t. j. na náležitou úživu dělníka a normálně četné rodiny a na všechny výše uvedené praemie (pro případ nemoci, brzké smrti atd.); v takových případech musí pak veřejná podpora chudinská doplniti to, nač mzda sama je nedostatečnou a co by vlastně dle podstaty řádu soukromohospodářského nésti měl podnikatel, recte konečně konsument. Patrně jest to však nenormální, protože povaze platných řádů odporující stav, a hospodářský i právní a mravní požadavek jest, aby dělník plnou náhradu za práci svou obdržel také přesně v té právní formě, která jest jediná přiměřená a důstojná, totiž v právní formě mzdy, ne v podobě veřejné almužny. To je přísný a správný důsledek nynějších právních řádů, ve kterých práce jest zboží a ve kterých každé zboží konečně musí býti zapláceno dle výše svého nutného nákladu, má-li se jeho nabídka

na výši potřebné udržeti. Tého důslednosti nesmí se tudíž žádný obránce nynějších právních řádů vzpíratí. Kdo se vzpírá a zároveň proti socialismu obrací, dopouští se nedůslednosti.

Ukazuje se arci, že namnoze dělník, i když jeho mzda v uvedených směrech je dostatečná, náležitě jí neužije, takže konečně v nemoci, stáří atd. on nebo po jeho smrti rodina jeho veřejné podpory chudinské dovolávatí se musí. Leč ani v tomto případě odvozené důchody, nabývané chudinskou podporou veřejnou, nejsou národohospodářsky odůvodněny.

Cílem národohospodářským musí tedy býti, aby jednak a především mzda v těch odvětvích, kde jest dosud k náhradě vlastního nákladu pracovního nedostatečná, ponenáhlu a vhodnými prostředky (srovn. otázku dělnickou) na míru náležitou se zvýšila, jednak aby též bylo použito opatření vydatných, aby mzdy v řečeném směru dostatečné se užilo tak, aby odpadla potřeba podpor chudinských, vycházející z nehospodárného nakládání mzdou o sobě dostatečnou. Prostředek k tomu jest pojišťování dělnické (srovn. níže), které tedy pro budoucnost ponenáhlu má učiniti zbytečnou tu část chudinství veřejného, která jest s podstatou platných zřízení nesrovnatelná a tedy věcně neodůvodněna; jinými slovy: má na místo důchodů odvozených postavití původní.

Avšak i pak zbudou přece hojné případy schudnutí, kde veřejné podpory chudinské budou odůvodněny. Neboť nesprávně by bylo i toto všechno ostatní schudnutí jenom z individuálních osobních vin vykládati. Zkušenost učí, že vedle větší menší míry individuální viny jednotlivců i všeobecné sociální příčiny v nynější společnosti schudnutí způsobují (příkladně hynutí malých živnostníků soutěží velikých podniků); právě proto musí společnost lidská prostřednictvím svých orgánů, státu, země, obce atd., svými chudinskými podporami převzítí nápravu toho, co jest jejími řády spoluzaviněno (srovn. Bráf: Almužna a mzda. V Praze 1883.).

ODDÍL III.

PROCESS DISTRIBUCE VZHLEDEM KU VZÁJEMNÝM VZTAHŮM SOUKROMOHOSPODÁŘSKÉHO, VEŘEJNOHOSPODÁŘSKÉHO A KARITATIVNÍHO OBORU.

V ukojování potřeb lidských doplňují se navzájem soukromohospodářské, veřejnohospodářské a karitativní činnosti. Jisté potřeby lidské vůbec jinak ukojíti nelze než veřejnohospodářsky (státem a politickými částmi jeho), na př. ochrana právní; jiné sice zásadně mohou se soukromohospodářsky ukojíti (doprava, vyučování), ale v jistých dobách a poměrech objevuje se, že mnohem dokonaleji, všestranněji a hospodářštěji se ukojí, stane-li se to veřejnohospodářsky (srovn. v I. dílu učení o „národohospodářském úkolu státu“). Z toho již plyne, že veškerost důchodů všech jednotlivců v národě z části slouží soukromohospodářskému ukájení potřeb, z části veřejnohospodářskému a že ta část, která veřejnohospodářskému slouží, větším nebo menším dílem plyne ze soukromých důchodů jednotlivců v podobě berní (poplatků a daní), placených od jednotlivců státu, zemi, okresu atd. Takže tu máme vedle soukromohospodářského tvoření důchodů i veřejnohospodářské, které, pokud stát nemá vlastních výdělkových živností (domény, lesy a pod.), tím před se jde, že soukromé důchody přispívají nucenými příspěvky k uhrazení nákladů veřejné správy. Avšak nebývá vždy to, čeho stát takto jako příjem nabývá, pokládáno za odvozený důchod ve smyslu předešlého oddílu, neboť považuje se v nauce namnoze stát s hledišť hospodářského za producenta, který vyrábí a podává jisté nehmotné výkony, jaké nikdo jiný buď vůbec vyrobiti nemůže nebo aspoň ne tak dokonale, a daně a poplatky jsou jenom náhradou nákladů s tímto státním processem výrobním spojených. S toho hlediska existuje tu zvláštní samostatný důvod tvoření důchodu (veřejnohospodářského) vedle právě vyloženého soukromohospodářského. Podrobnosti tohoto procesu náležejí do vědy finanční. Nauka o distribuci byla by arci neúplná, kdyby v ní k těmto zjevům se nepřihlíželo.

Konečně řečeno již, že karitativné věnování nastupuje jen tam, kde veřejnohospodářský nebo soukromohospodářský způsob opatřování potřeb mezery nechává. Tu pak tvoří se hojné důchody odvozené. Potud tedy v životě každého národa soukromohospo-

dářský process tvoření důchodů, obor veřejnohospodářský a karitativné věnování (hlavní pramen důchodů odvozených) mezi sebou souvisí. Jiným pramenem důchodů odvozených jest právo samo, pokud z určitých důvodů stanoví soukromé závazky alimentáční.